

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

Etnicitet u arheologiji

Mentor: prof. dr. Adnan Kaljanac

Student: Nastasja Babić

Sarajevo, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

MASTER'S THESIS
Ethnicity in Archaeology

Mentor: prof. dr. Adnan Kaljanac

Student: Nastasja Babić

Sarajevo, 2024.

Sažetak

Tokom 19. vijeka nastaje i razvija se kulturno - istorijski pristup koji predstavlja ogromnu ulogu, te je on u potpunosti zasnovan na konceptu kulturne grupe, a sa uticajem modernog shvatanja nacionalne države. Tada nastaje i nedvosmislena svijest o nacionalnom načelu kao ideji vodilji. Razni naučnici su primjenom ovog koncepta doveli do razornih političkih zloupotreba arheologije, a naravno, najozoglašeniji je kroz rad više puta pomenuti Gustaf Kossinna u nacističkoj Njemačkoj. Proučavanja praistorije u prvoj polovini 20. vijeka, rezultiraju mišlju o velikoj, superiornoj Germanskoj rasi na području Njemačke. Sve to dovodi do potčinjavanja inferiornih rasa kao što su Jevreji, Slaveni i Romi, pa se tako te ideje šire. Nijemci su sebe smatrali superiornijim narodima, a sve je to poteklo od darvinističkog evolucionizma.

Etnički identitet je dinamičan, višedimenzionalni konstrukt koji se odnosi na nečiji identitet, ili osjećaj samog sebe, kao pripadnika etničke grupe. Etnička grupa se može smatrati podgrupom unutar šireg konteksta koja tvrdi da ima zajedničko porijeklo i dijeli iste elemente u smislu kulture, rase, religije, jezika, mjesta porijekla. Etnogeneza postaje jedno o pitanja koje je intrigiralno arheologe zbog svoje povezanosti sa svim drugim pitanjima, a prisutna je od vremena prvih antikvara, čak i prije pojave prvih arheologa. Etničke granice jesu društvene granice koje mogu imati i teritorijalnu osnovu. Osjećaj pripadnosti, u smislu davnog ili modernog porijekla, će uvijek da postoji među članovima grupa i dokle god nastaju sukobi između različitih grupa, postojaće dovoljno materijala za nauku o etnicitetu.

Čak tamo gdje je etnička pripadnost i politički promovisana, ona se nije mogla jednostavno izmisliti. Etnički identiteti nisu bili jednostavno analogni kulturi, ali su morali i mogli koristiti kulturni krajolik, mreže razmjene, sfere komunikacije, oblike 'habitusa' i simboličke jezike koji su bili aktuelni u to vrijeme.

Ključne riječi: kulturno – istorijski pristup, nacionalna država, evolucionizam, etnički identitet, etnička grupa, etnogeneza, etničke granice.

Summary

During the 19th century, a cultural-historical approach emerged and developed, which plays a huge role, and it is entirely based on the concept of a cultural group, with the influence of the modern understanding of the nation state. Then there is an unequivocal awareness of the national principle as a guiding idea. By applying this concept, various scientists have led to devastating political abuses of archaeology, and of course, the most notorious is Gustaf Kossinna in Nazi Germany, who was mentioned several times in this paper. Studies of prehistory in the first half of the 20th century resulted in the idea of a large, superior Germanic race in the territory of Germany. All this leads to the subjugation of inferior races such as Jews, Slavs and Roma, so these ideas spread across. The Germans considered themselves to be a superior people, and all this came from Darwinian evolutionism.

Ethnic identity is a dynamic, multidimensional construct that refers to one's identity, or sense of self, as a member of an ethnic group. An ethnic group can be considered a subgroup within a larger context that claims a common origin and shares the same elements in terms of culture, race, religion, language, place of origin. Ethnogenesis becomes one of the questions that has intrigued archaeologists because of its connection with all other questions, and it has been present since the time of the first antiquarians, even before the appearance of the first archaeologists. Ethnic borders are social borders that can also have a territorial basis. A sense of belonging, in terms of ancient or modern origin, will always exist among members of groups, and as long as conflicts between different groups arise, there will be ample material for a science of ethnicity.

Even where ethnicity was politically promoted, it could not simply be invented. Ethnic identities were not simply analogous to culture. But they had to and could use the cultural landscape, exchange networks, spheres of communication, forms of 'habitus' and symbolic languages that were current at that time.

Key words: cultural-historical approach, national state, evolutionism, ethnic identity, ethnic group, ethnogenesis, ethnic borders.

Sadržaj

Uvod.....	6
Identitet.....	8
Definicija pojma i tumačenje.....	9
Etnicitet	12
Nacionalizam	23
Nacionalistička arheologija.....	24
Rasističke ideje	29
Kulturna istorija	37
Kultura i kulturni identitet	40
Zaključak	46
Popis literature	47

Uvod

Studije o etnicitetu su kontroverzna tema u savremenoj arheologiji, ali i dalje zanimljiva, o kojoj se konstantno vode polemike na osnovu arheoloških ostataka njihovim povezanostima sa etničkim grupama. Etnicitet zajedno sa nacionalizmom je postala jedna od vodećih tema 19.vijek, kako u arheologiji, tako i u društvu.

Od svih formi identiteta, etnicitet je najduže vremena plijenio pažnju u arheologiji. Glavni cilj u kasnom 19.vijeku je bila identifikacija etničkih grupa prošlosti. Arheolozima postaje sfera interesovanja korijenito preispitivanje nacije.

Koncept kulturne grupe postaje obilježen modernim shvatanjima nacionalne države, a u koju se ubraja: jedinstvo teritorije, materijalna kultura, jezik i etnička pripadnost. Kada se primjeni ovaj koncept tada se dešavaju drastične političke zloupotrebe, koje će biti detaljnije objašnjene u radu. Kao najpoznatiji primjer u uvodu će biti naveden samo utjecaj radova i njihova zloupotreba Gustafa Kossinne u nacističkoj Njemačkoj.

Identifikacija 'kultura' iz arheoloških ostataka se povezuje sa prošlim etničkim grupama. Takav pristup igra značajnu ulogu u arheološkim istraživanjima i legitimaciji modernih etničkih i nacionalnih zahtjeva.

Etnička pripadnost je uz nacionalizam postala vrlo aktuelna tema, kako u arheologiji, tako i u društvu uopšteno. Iz proučavanja same teme, zaključak je da su etnička pripadnost i nacionalizam visoko na "dnevnom redu" na arheološkim konferencijama, a i literature koja se fokusira na korištenje prošlosti u izgradnji savremenih identiteta se eksponencijalno širi. Međutim arheolozi se uglavnom fokusiraju na politiku identiteta u sadašnjosti. Zbog toga dolazi dio težih načina na koje savremene grupe, nacionalne, etničke, autohtone ili druge, koriste arheologiju u izgradnji i legitimaciji vlastitih identiteta.

Uloga arheologije u izgradnji i legitimaciji kolektivnih kulturnih identiteta postaje jedna od najvažnijih pitanja arheološke teorije i prakse. Kroz istoriju materijalni zapisi su pripisani određenoj prošlosti naroda, a želja da se genealogija sadašnjih naroda prati do njihovog iskonskog zamišljenog porijekla odigrala je značajnu ulogu u razvoju ove discipline.

Potreba za ovim istraživanjem nije iznenađujuća obzirom na pojavu arheologije kao discipline u kontekstu evropskog nacionalizma. Ovaj rad se bavi fokusiranjem na prirodu etniciteta, njegov odnos prema materijalnoj kulturi i valjanosti arheoloških pokušaja da se identifikuju prošle etničke grupe. Bavi se samim početkom potrebe ljudi za saznanjem identiteta, 'prepreka' kroz koje su prvobitni naučnici prolazili da bi postavili neke kriterijume.

Identitet

Tokom kasnog 19. i početkom 20. vijeka zabrinutost za proučavanje kulture i društva, za razliku od proučavanja fizičkog, tzv. rase podjele ljudske vrste, rezultovale su klasifikacijom naroda na kulturnoj osnovi. Ovo udaljavanje od sveobuhvatnog pojma rase i preorijentacije društvene misli oko pojmova "kultura" i društvo" oslanjali su se na dugu tradiciju ideje o običaju i civilizaciji.¹

Samo pitanje identiteta je veoma obrađivana tema studija kulture, pa se isto tako može čak i nazvati "opsesijom" savremenih istraživanja. Oduvijek su postojale potrebe za identifikovanjem, razlikovanjem i poistovjećivanjem, te se one mogu okarakterisati kao trajne odlike ljudskosti. Svi se međusobno razlikujemo, a onda opet imamo potrebu da se poistovjećujemo i grupišemo. Identitet ne zavisi toliko od toga kako sami sebe opisujemo, već šta nam "pripisuje" društvo i šta mi prihvatamo.²

Činjenica je da su sintagme lični, individualni, kolektivni, grupni identiteti kao npr. nacionalni, vjerski, politički, rodni, kulturni, danas sve češće prisutne u naučnom diskursu, publicistici, te i svakodnevnom životu. Identitet u kontekstu procesa sticanja sopstvenog identiteta, te razvijanja sopstvenog pogleda na svijet sadržan je u nalaženju odgovora na pitanja kao što su: „Ko sam ja?“, „Odakle sam?“, „Kome pripadam?“, itd. Kako S. Radenović navodi u užem značenju koje se smatra specifičnim za sociologiju, termini lični identitet i proces identifikacije podrazumijevaju poistovjećivanje pojedinca sa određenim društvenim grupama, te prihvatanje vrijednosti, normi i modela ponašanja karakterističnih za te društvene grupe.³

Identitet je skup osobina koje neku osobu čine onim što jeste, pa se može smatrati kao veoma bitnim elementom samodefinisanja svake osobe. Istorijski razvoj određenog društva je važan za razumijevanje procesa gradnje identiteta. Unutar praistorijskog konteksta, oblici identiteta kroz tekstualne zapise nisu bili predmet rasprave.⁴ Umjesto toga, prepoznatljivi arheološki ostaci iz svakog perioda i regije svjedoče o različitim mogućnostima za pregovore o

¹ Jones, 1997., 45.

² Đorđević, 2009., 354.

³ Radenović, 2006., 222.

⁴ Casella, Fowler, 2005., 2.

identitetima. Iako su neki aspekti našeg identiteta nam dati samim rođenjem kao što su spol, klasa, etnicitet, itd., ti aspekti ne određuju rigidno kakva ćemo osoba postati u budućnosti ili ne određuje naša djela.⁵

Definicija pojma i tumačenje

Termin identitet tj. objašnjenje ponudio je D. Zorić: *od latinskoga pojma "idem" izveden je pojam "identitas" što bi u našem jeziku najbliže odgovaralo pojmu "istovjetnosti". Pojam identifikacija izvedeno je od latinskih pojmova "idem" + "facere" (činiti) pa je identifikacija "činjenje poistovjećivanja", a "identitet" je produkt toga činjenja. Područje stvaranja identiteta povijesno je promjenjivo. Ono se kreće u rasponu od mitskog do ideologijskog i u njemu su isprepleteni čimbenici religijskog, rasnog, etničkog, profesionalnog i sl. karaktera. Identitet je, kao posljedica čina poistovjećivanja, skup odlika koje određuju subjektivnu pripadnost skupu uvjerenja, činjenja, koji pojedinca povezuju s određenom sredinom, ljudima, stvarima i događajima I na taj način ga obilježuju. Osobnost i pripadnost temeljne su odrednice identita, a obje su proizvod procesa poistovjećivanja. Na taj način se zatvara krug od izvornog latinskog pojma "identitas" do našeg shvaćanja pojma "identiteta".⁶ Pomisao da bi trebalo imati identitet ljudima ne dolazi na um dokle god njihovo pripadanje predstavljaju stanje koje nema alternativu i njihovu sudbinu.⁷*

Lični/individualni identitet pretpostavlja odnos pojedinca prema drugome/drugima. Tako lični identitet čini mnoštvo pripadnosti različitim društvenim grupama i/ili mnoštvo kolektivnih/grupnih identiteta kao što su nacionalni, vjerski, politički, rodni, kulturni, socijalni, i dr.

Identitet je trajan proces *"koji se razvija podjednako kao fizički rast, tokom čitavog života; dešava se podjednako na svjesnoj kao i na nesvjesnoj razini, tako da nije lako tačno utvrditi u kojoj tački dolazi do odlučnog preloma"*.⁸ Osjećaj identiteta je individualan, ali podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu. Potreba udruživanja sa drugim bićima i

⁵ Meskell, 2006., 24.

⁶ Zorić, 1991., 196.

⁷ Keveždi, 2004., 127.

⁸ Grbić, 1993., 60.

povezivanju sa njima je ljudska potreba. Osjećaj identiteta se razvija u procesu izlaženja čovjeka iz prvobitnog stanja povezanosti sa prirodom, tokom razvoja društva od horde i plemena, pa do moderne države nacionalnog tipa. Kao npr. identifikacija i pripadanje hordi, onda identifikacija u vezi sa društvenom ulogom feudalne hijerarhije srednjeg vijeka, zatim pojava individualizma razvitkom zapadne kulture, te zamjene za individualizmom sa razvojem osjećaja identiteta sa klasom, religijom, nacijom i slično u društvima modernog tipa.⁹

Z. Bauman ukazuje da je svijet običnog čovjeka sve do prije par vijekova bio ograničen na radius od oko dvadesetak kilometara, a izlazak iz tog kruga bio je moguć samo malobrojnicima.¹⁰ Pojavom nacionalne države stvaraju se uslovi za postavljanje pitanja identiteta. Nacionalna država se vodila time da svi rođeni na njoj teritoriji automatski pripadaju naciji. Međutim, to nije uvijek slučaj pa se stvaraju lokalni ili regionalni identiteti.

Prema A. Smithu, definicija nacije je imenovana ljudska populacija sa zajedničkom historijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i historijskim sjećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravilima i dužnostima svih pripadnika.¹¹ Komponente nacionalnog identiteta navodi etničku, kulturnu, teritorijalnu, ekonomsku i pravno – političku dimenziju. Etnička i kulturna dimenzija čine unutrašnje funkcije nacionalnog identiteta.

Nacionalni identitet predstavlja korisno sredstvo u analizi forme i sadržaja nacionalističkih projekata, ideologija i njihovih posljedica. Povezan je i sa kolektivnim identitetom koji je nastao u periodu Francuske revolucije i formiranjem nacije, tako da ima političku pozadinu. Etnička i kulturna komponenta i unutrašnje funkcije nacionalnog identiteta pretpostavljaju odnos/relaciju prema drugima u određenom historijskom kontekstu u smislu da sam pojedinac izgrađuje svoj lični identitet u odnosu prema drugim pojedincima pripadajuće nacije, te u odnosu prema nacionalnom identitetu ili samoj naciji.

Identitet se formira u relaciji, tj. odnosu prema nekome ili nečemu, zato je važno da se istakne da taj odnos prema nekome ili nečemu predstavlja jednu od osnova oblikovanja identiteta. Identitet se može oblikovati na različite načine, kako M. Pijović navodi, a ti načini su:

⁹ Ibid.

¹⁰ Bauman, 2004., 106.

¹¹ Smith, 1998., 43.

npr. putem komunikacije i djelovanja pojedinca ili grupa, može nastajati i razvijati se takođe i djelovanjem društvenih struktura i društvenih okvira na pojedinca ili grupu, odnosno međuigrom svih ovih elemenata.¹²

Ujedno, treba imati na umu da unatoč tome što se jezik i kultura razvijaju i evoluiraju, identitet kao samopercepcija, samopoimanje, ne zavisi od njih na način kako se često misli. Identitet je fenomen svijesti i prije svega, ako ne i jedino, fenomen svijesti. Identitet se može posredovati, tj. ‘prenositi’, putem kulturnih artefakata. Na primjer, može se prenositi jezikom, na način da je jezik komunikacijsko sredstvo, sistem simbola putem kojeg ljudi međusobno komuniciraju, te je tako identitet prenosiv, jer se putem jezika može otkriti.¹³

¹² Pijović, 2011., 14.

¹³ Ibid, 44.

Etnicitet

Koncepti etnosa, etničkih grupa i etniciteta u nauci su sve češće u upotrebi tek tokom druge polovine 20. vijeka, međutim tada nisu bili jasno definisani pa su bili korišteni za označavanje različitih društvenih fenomena. Etnos postaje predmet arheološkog istraživanja 60 – tih godina, te je promatran kao samodefinišući sistem i pojedine zajednice su u etničkom smislu samoidentifikovane ili identifikovane od strane drugih.¹⁴ Etnička grupa predstavlja skupinu prije svega povezanu predodžbom krvne veze, tj. predajama koje impliciraju krvno srodstvo njenih članova.¹⁵ Samo ona predanja i mitovi koji impliciraju na neku makar davnu, daleku vrstu krvnog srodstva, krvno – srodničkih veza, tj. zajedničkog porijekla predstavljaju temelj koncepta ‘etničkog’. M. Pijović iz svega ovoga obrazlaže etnicitet kao ‘proces instrumentalizacije identiteta koji se javlja u različitim periodima ljudske povijesti i u različitim društvima, a svodi se na biologizaciju unutar – grupnih veza i odnosa, čime te veze i odnosi postaju (i) narodnosni (etnički), tj. akteri i nosioci tih veza i odnosa postaju (i) narod (etnička grupa)’.¹⁶

U posljednjih nekoliko desetljeća došlo je do snažnog oživljavanja etničkih pokreta u evropskim i svjetskim razmjerima. Teoretičari društvenog razvoja smatraju, da ovaj fenomen ima dvije razine: društvenu i individualnu, te da su obje uslovljene globalnim faktorima, bez obzira odnosi li se na uži ili širi kontekst (lokalni, regionalni, evropski, itd.).¹⁷

Studije o etnicitetu nisu ništa novo kako većina misli, iako je to donekle tačno. Arheologija je uvijek bila uključena u identifikovanje etničkih grupa u prošlosti, ali samo su korišteni drugi termini. Etnogeneza postaje jedno o pitanja koje je intrigiralno arheologe zbog svoje povezanosti sa svim drugim pitanjima, a prisutna je od vremena prvih antikvara, čak i prije pojave prvih arheologa. A. Kaljanac daje najužu definiciju etnogeneze te je definiše kao *„proučavanje porijekla, postanka i razvoja određenih zajednica na daljoj i bližoj vremenskoj distanci u prošlosti.”*¹⁸ U ranijim godinama arheologije, etničke grupe su nazivane kao ‘narod’

¹⁴ Kaljanac, 2013., 54.

¹⁵ Pijović, 2012., 70.

¹⁶ Ibid, 92.

¹⁷ Grbić, 1993., 58.

¹⁸ Kaljanac, 2013., 46.

ili ‘nacija’. Početkom 20. vijeka, arheologija se razvija, te tako termini ‘narod’ i ‘nacija’ poprimaju novi naziv i mijenjaju se u ‘arheološka kultura’.¹⁹

Na oblikovanje različitih koncepcija i teorija o etnicitetu utjecale su, istorijske okolnosti, naučne tradicije, aktuelne teorijske i ideološke orijentacije, te naravno i politički trenutak u kome nastaju. Savremene koncepcije vežu etnički identitet uz pojam društvene grupe, ukoliko pod tim pojmom podrazumijevamo određenu društvenu strukturu, grupu koja je združena na osnovu biološke povezanosti ili nekih drugih posebnih društvenih odnosa, a kulturni identitet uz tradiciju, ukoliko se pod pojmom tradicije shvata akumulirano kolektivno iskustvo neke grupe (ekološko, prostorno, političko, religijsko, estetsko, kao i iskustvo vezano uz interakcije s drugim grupama).²⁰ Svaki pojedinac ima određeni kulturni identitet, pri čemu on toga može, ali i ne mora biti svjestan, a etnički identitet se temelji na svjesnom, subjektivnom, deklarisanom osjećaju pripadnosti grupi.

Od svih formi identiteta, etnicitet je najduže vremena plijenio veliku pažnju u arheologiji. Primarni cilj arheologije u 19. vijeku je bilo proučavanje etniciteta i identifikacija etničkih grupa u prošlosti.²¹ Neki autori su iznijeli stav da etnički identitet predstavlja svojevrsnu datost ljudskog postojanja, pa i produžetak procesa genetskog odabira.²² Zanimanje za etnos/eticitet i bavljenje njim u okviru savremenih društvenih nauka, ukazuje na činjenicu, da se svaka zajednica prema svakoj drugoj nalazi u hijerarhijskom odnosu moći i zato nužno mora definisati temelj svog zajedništva i granice prema drugima.²³ Arheolozi su preispitali i druge dimenzije društvenog identiteta kao npr. rasu i etnicitet, te su u vrijeme Boasa, naučnici radije govorili o ‘etničkoj pripadnosti’ na osnovu društvenih i kulturnih, a ne bioloških razlika.²⁴ W. W. Isajiw smatra da značenje pojma etniciteta zavisi o značenju nekoliko drugih pojmova, a posebno onih o etničkoj grupi i etničkom identitetu. Koncept etničke grupe je najosnovniji, pa su iz njega izvedeni ostali, te se odnosi na etnicitet kao kolektivni fenomen, a etnički identitet se odnosi na etnicitet kao individualno doživljeni fenomen, dok sama etnička pripadnost predstavlja

¹⁹ Diaz Andreu, 1996., 51.

²⁰ Ibid, 66.

²¹ Curta, 2507. 2014.

²² Radanović, 2005., 227.

²³ Grbić, 1993., 60.

²⁴ Johnson, 2010., 173.

apstraktan koncept koji uključuje implicitno upućivanje na kolektivne i individualne aspekte fenomena.²⁵

U humanističkim naukama na definicije etniciteta utjecali su različiti faktori koji se međusobno ukrštavaju, a one sadrže:²⁶

1. Utjecaj različitih teorijskih i disciplinarnih tradicija (neomarksizam, psihologija ili antropologija)
2. Određeni aspekti etničke pripadnosti koji se istražuju (u rasponu od socio – strukturne dimenzije etničke pripadnosti u pluralnom društvu, na kulturnu konstrukciju etničkih razlika, na efekte etničkog identiteta individualnog učinka u obrazovanju, i dr.)
3. Regiju svijeta u kojoj se sprovode istraživanja
4. Određena grupa koja je predmet istraživanja

A. Smithov koncept etničkog identiteta i etničke grupe pretpostavlja etničku grupu kao vrstu kulturnog kolektiviteta koja ističe ulogu mitova i historijskog sjećanja, a čija je odlika jedna ili više kulturnih razlika – po vjeri, običaju, jezicima.²⁷

A. Smit izdvaja šest glavnih atributa²⁸ etničke zajednice:

- 1) kolektivno vlastito ime
- 2) mit o zajedničkim precima
- 3) zajednička historijska sjećanja
- 4) jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture
- 5) povezanost sa određenom „domovinom”
- 6) osjećanje solidarnosti kod značajnih dijelova populacije.

M. Weber definiše etničke grupe kao “ljudske grupe koje imaju subjektivno vjerovanje u njihovo zajedničko porijeklo zbog sličnosti fizičkog tipa ili običaja ili od oboje, ili zbog sjećanja

²⁵ Isajiw, 1992., 5.

²⁶ Jones, 1997., 57.

²⁷ Smith, 1998., 43.

²⁸ Ibid, 40.

kolonizacije i seobe; (...); te obrnuto, nije važno da li ili ne objektivno krvno srodstvo postoji”.²⁹ Curta navodi da etnička pripadnost nije urođena, nego je ona individualna.³⁰ Ljudi su povezani sa njom kroz kulturne konstrukcije biologije, nisu u pitanju samo kulturne razlike, ali se nijedan etnički identitet ne može održati bez pozivanja na skup kulturnih osobina. T. Eriksen je mišljenja da se etnicitet mora posmatrati kao “kolektivno djelovanje društveno diferencirajućih znakova”.³¹ Etnički identitet ne može biti zamišljen bez manipulacije materijalne kulture. Etnicitet se može predstavljati elementima načina života, govora, oblačenja. Pogled na etnicitet je sadržan u ideji o kulturnim grupama.³²

Slika br. 1. Max Weber (1864 – 1920.): Slika preuzeta iz javnog domena s: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_Weber_1894.jpg#/media/Datoteka:Max_Weber_1894.jpg

Jedno od najutjecajnijih stanovišta o pojmu etniciteta jeste shvatanje F. Bartha koji obrazlaže u radu naziva *Ethnic Groups and Boundaries*. On nudi “dinamičko” poimanje identiteta. Prema njegovom shvatanju, etnički identitet nije nepromjenljiv i aistoričan skup „kulturnih crta” (vjerovanja, vrijednosti, jezika, normi, simbola, obreda, običaja i dr.) koje bi se, kao takve, prenosile sa „generacije na generaciju” u okviru jedne etnije.³³

Kako dalje objašnjava, etnicitet ishodi iz akcija i reakcija između etničkih grupa, a unutar društvene organizacije koja se neprekidno odvija i razvija. Znači da se etnički identitet formira i mijenja u interakciji između etnija, a zahvaljujući procesima uključivanja i isključivanja koji uspostavljaju granice među etničkim grupama. Ključni problem istraživanja postaje etnička granica koja definiše grupu, a ne kulturni materijal koji etnija sadrži. Etničke granice jesu

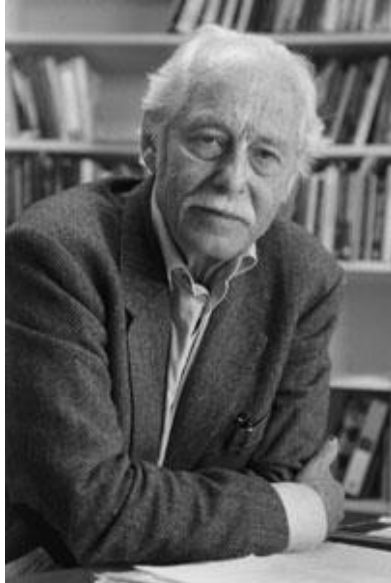
²⁹ Weber, 1922., 389.

³⁰ Curta, 2508. 2014.

³¹ Eriksen, 1991., 141.

³² Babić, 2008., 146.

³³ Poutignat, Streiff - Fenart, 1997., 225.

društvene granice koje mogu imati i teritorijalnu osnovu. Barth zaključuje, ako određena etnija održava svoj identitet i u slučajevima kada njeni pripadnici stupaju u interakciju sa pripadnicima drugih etnija, to implicira na postojanje kriterijuma za određivanje pripadnosti, pa isto tako i načina za manifestno izražavanje pripadnosti.³⁴

Slika br. 2. Fredrik Barth (1928 – 2016.): Slika preuzeta iz javnog domena s: https://www.ae-info.org/ae/Member/Barth_Fredrik

P. Poutignat i J. Streiff – Fenart obrazlažu da koncept etniciteta pruža kriterijum kojim se etnicitet specifično razlikuje od ostalih kategorija kolektivnog identiteta, a to je orijentisanje etniciteta prema prošlosti.³⁵ Mit o zajedničkim precima i zajednička istorijska sjećanja, orijentisanje prema prošlosti, tj. vjerovanje u zajedničko porijeklo pripadnika etnije, te formiranje i održavanje etnija, jesu specifične karakteristike etniciteta koje upućuju na promišljanje odnosa etniciteta i kulture sjećanja kao segmenta kulturnog identiteta.³⁶

Jasne korelacije između određenih oblika i stilova materijalne kulture i određenih etničkih grupa su nastavile da dominiraju istorijskom arheologijom, ali kontinuirano interesovanje za etničku pripadnost je takođe rezultovalo nekim inovativnim teorijskim pristupima. Iako je identifikacija arheoloških kultura i njihova distribucija u prostoru i vremenu prestala da se smatra adekvatnim objašnjenjem arheoloških zapisa, ili svrhom sama po sebi, takva zabrinutost nije u potpunosti odbačena.³⁷

Dok je društvena arheologija bila posvećena objašnjenju sistema naselja, trgovačkih mreža, društvenog rangiranja, političkih sistema i ideologije, jedinica tradicionalne kulture je

³⁴ Radenović, 2005., 230.

³⁵ Poutignat, Streiff - Fenart., 1997., 10.

³⁶ Radenović, 2005., 231.

³⁷ Jones, 1997., 27.

opstala kao osnovna jedinica opisa i klasifikacije, neizbježno zasjenčena implicitnim konotacijama odgovarajuće društvene ili etničke grupe. C. Renfrew je odlučnog stava da su arheološka kultura i tipološka metoda još uvijek neophodni za osnovni opis i klasifikaciju činjenica prije procesa objašnjenja.³⁸

Rekonceptualizacija etničke pripadnosti kao aspekta društvene organizacije je rezultiralo u dvije glavne oblasti istraživanja³⁹:

1. Studije koje se tiču odnosima između materijalne kulture i etničke simbolike (npr. na osnovu etnoarheološkog istraživanja Hodder je tvrdio da rijetko postoji korelacija jedan na jedan između kulturnih sličnosti i razlika i etničkih grupa. Pokazao je da vrste materijalne kulture uključene u etničke simbole mogu varirati među različitim grupama, a da izraz etničke granice može uključivati ograničen opseg materijalne kulture, dok drugi materijalni oblici i stilovi mogu da se dijele preko granica grupe).

2. Istraživanja koja se bave ulogom etničke pripadnosti u strukturisanju ekonomskih i političkih odnosa (npr. Brumfiel tvrdi da je u državi Asteka etnička pripadnost bila oruđe napravljeno da odgovara potrebama određenih političkih frakcija. Asteci su nastojali da prevaziđu etničke identitete unutar regionalnih elita, ali su isto tako promovisali pogrdne etničke stereotipe koji su služili za jačanje superiornosti).

Primjer G. Childea pokazuje da čak i kada izostaju eksplicitni pomeni naroda ili etničkih grupa u prošlosti, isti skup pretpostavki uvijek se nalazi u osnovi kulturnoistorijske prakse svrstavanja artefakata u homogene, geografski i hronološki omeđane jedinice.⁴⁰ Materijalna kultura je shvaćena kao konkretna manifestacija društvene tradicije i skup nalaza je objašnjen kao rezultat standardizovanih reprodukovanih načina proizvodnje. Razvoj materijalne kulture kroz vrijeme je posljedica postepenog razvoja ljudskog razuma.

³⁸ Renfrew, 1972., 17.

³⁹ Jones, 1997., 30.

⁴⁰ Babić, 2008., 141.

Pojam društvene grupe je postao nedostižniji. Gledano iz ovog ugla, traženje identiteta u arheologiji je složeniji cilj od pokušaja identifikovanja arheoloških kultura sa etničkim grupama, ali postepena promjena paradigme u istraživanju identiteta u humanističkim i društvenim naukama, takođe otvara nove perspektive za arheologiju. Veća raznolikost oblika društvenih i etničkih grupa olakšava prisvajanje raznim dokazima. Kao što J. Pohl daje primjer: ako ‘arheološke kulture’ u ranom carskom dobu Germanije Magne ne odgovaraju niti jednom od pojedinačnih rodova posvjedočenih u pisanim izvorima, niti daju oblik opštem germanskom identitetu, to samo po sebi predstavlja vrijednu informaciju.⁴¹

U cjelini, mora se znati više o grupnoj strukturi, opsegu komunikacije, unutrašnjim i vanjskim mrežama razmjene. Na taj način podaci mogu pomoći da se utvrdi koji su od često uzvišenih etničkih identiteta prikazanih u istoriografiji ostavili ikakve vidljive tragove u zemlji. Složenost i međudnos različitih razina etničke identifikacije može pomoći da se objasne etnički razlikovna obilježja u arheološkom materijalu, ako uopšte predstavljaju izuzetak, a ne normu. Razumijevanje društvenog identiteta često zahtijeva metanarativ, baš kao što svijest o individualnom ‘ja’ zahtijeva da se identitet i životno iskustvo izjednače.⁴²

Mnogi od ovih oblika etniciteta koegzistirali su u kasnom antičkom i ranom srednjovjekovnom Zapadu.⁴³ Za malo se od njih može uopšte očekivati da odgovaraju arheološkoj kulturi. Istovremeno su postojali u kulturnom kontinuumu sa mnogo produktivnijim i vidljivijim načinima identifikacije, kao npr. rimska civilizacija i hrišćanska kultura. Sa druge strane, postojali su identiteti koji su bili važniji nego drugi, pa su tako i bili u fokusu strategija razlikovanja. Znakovi i kodovi identiteta, performativni i simbolički načini identifikacije su u većini slučajeva dostupni kroz materijalne ostatke. Etnicitet definiše sadržaj kao što su mitovi o porijeklu, tj. pridavanje krvno – srodničkog karaktera unutar društvenih veza, ali se obično manifestuje putem nečega, a to je uglavnom ponašanje te društvene grupe koja se naziva ‘etnička’.⁴⁴

Arheolozi se susreću sa poteškoćama, ali fascinantnim balansom između individualnog i društvenog identiteta. Može postojati slučaj gdje individualne osobine koje osoba posjeduje, ne

⁴¹ Pohl, 2010., 18.

⁴² Meskel, 2006., 25.

⁴³ Pohl, 2010., 19.

⁴⁴ Pijović, 2012., 108.

dijeli ni sa kim, tj. neki jedinstveni nalazi u grobovima, koji se skoro nikada ne pronalaze u drugim. U većini slučajeva arheolozi i historičari moraju se baviti onim što je tipično, šta grupe ljudi dijele, u smislu ako je to fibula ili keramika, određen pogrebni ritual, često korišteno ime.

J. Pohl kreće od grobova kao početne tačke proučavanja etniciteta. Grobovi predstavljaju najbolji primjer koji se često koristi u debatama etničke interpretacije, iako oni nisu laki za intepretiranje. Kao najbolji primjer je sahrana pape Ivana Pavla II, koja se desila 2005.godine, tačnije izgled sarkofaga i groba. Sarkofag je krasilo slovo M, koje predstavlja Djevicu Mariju. U njegovom grobu nije bilo obilježja njegovog papinstva, nego vrećica sa 27 novčića. To su bili vatikanski novčići, po jedan za svaku godinu njegova pontifikata, te tu Pohl postavlja pitanje da li je to bio pokazatelj njegovog vatikanskog identiteta. Zaključak je jasan, ono što se samo po sebi razumije, ne treba isticati.⁴⁵

U današnjem vremenu J. Habermas primjećuje kako se savremeno društvo čini sve udaljenijim od starog modela nacije – države sa kulturno homogenim stanovništvom.⁴⁶ K ako bi se izbjeglo cijepanje civilnog društva, nužna je politička kultura udaljena od modela etničkog identiteta pred – modernih društava. Neophodno je da mnogostrukost supkultura, tj. mnoštva lokalnih i partikularnih kultura, bude supsumirana, odnosno zamijenjena jedinstvom opšte političke kulture – kulture zajedničkog života.⁴⁷

Nalazi mogu biti inkorporirani u etnogenetske studije, a A. Kaljanac izdvaja tri tipa nalaza⁴⁸:

1. Naselja,
2. metalni nalazi, i
3. keramički nalazi.

Naselja su sa svojim odnosom prema okruženju posmatrana kao značajan pokazatelj socijalnog raslojavanja, metalni nalazi predstavljaju upotrebljavani materijal za identifikaciju

⁴⁵ Pohl, 2010., 19.

⁴⁶ Habermas, 1996/1998., 10 – 31.

⁴⁷ Merker, 2010., 678.

⁴⁸ Kaljanac, 2013., 59.

socijalne organizacije i hijerarhije, tj. kneževske elite, a keramički nalazi se mogu promatrati u vidu simbola koji predstavlja snagu zajednice.⁴⁹

Na vrhu hijerarhijske ljestvice se nalaze predstavnici elite, a oni su često povezivani sa određenim statusnim simbolima i ratničkim slojevima društva. Nosilac identiteta je prvi kralj ili poglavar, te taj identitet proizilazi iz njegovog porijekla i prošlosti. Najznačajniji dio sjećanja su grobovi predaka, grobovi kuća ili samih naselja. Predstavnici elite, nosioci identiteta jedne zajednice su nakon smrti postajali dio zajedničke prošlosti jednog kolektiva.⁵⁰ Grobovi elite su posmatrani kao kneževski grobovi. Zbog specifičnog karaktera svog inventara kneževski grobovi ne obezbjeđuju etničku determinaciju.⁵¹ Pripadnici šireg kolektiva istovremeno nisu bili pripadnici viših širih slojeva, zbog toga nisu ni bili u mogućnosti da posjeduju bogati materijal na temelju koga bi bili prepoznatljivi arheolozima, to vodi ka težem utvrđivanju i identifikaciji u odnosu na prepoznatljive grobove elite. Identitet jedne zajednice A. Kaljanac definiše kao složenu strukturu koja je zasnovana na nekoliko faktora:⁵²

1. Identitet jedne zajednice je u vertikalnom smislu strukturisan iz individualnog ka kolektivnom. Primordijalno je subjektivan i zavisn o situacijskim modelima.
2. Hijerarhijsko identifikovanje unutar zajednice je formirano u skladu sa primordijalnim mehanizmima individualnog u smislu da je hijerarhija kolektiva utvrđena brojnim elementima povezanim sa porijeklom individue (plemičko, zanatsko i sl. porijeklo) koje je zasnovano na rodbinskim vezama i njihovoj prošlosti.
3. Na temelju rodovskog i staleškog porijekla, u horizontalnom smislu, individual (kralj, plemić, knez) predstavlja status, ugled ili značaj kolektivnog u okruženju.
4. Kolektiv kao cjelokupna zajednica elementima kao što je snaga, brojnost i uspješnost formira i odražava identitet individualnog predstavnika kolektiva.

Elita kroz svoju strukturu svojim identitetom, doseže duboko u prošlost do mitološkog porijekla, ali se onda istovremeno porijeklo i identitet dijeli sa pripadnicima zajednice, koji više svojih primordijalnih identiteta roda ujedinjuju kroz prošlost i porijeklo elite u kolektivnu

⁴⁹ Ibid, 59-62.

⁵⁰ Ibid, 60.

⁵¹ Palavestra, 1986., 78.

⁵² Kaljanac, 2013., 63.

pripadnost jednoj zajednici. Da bi se unutrašnji identitet neke zajednice naglasio izvan kruga te zajednice, moralo je generisati dva kriterijuma: 1) postojanje unutrašnje samopercepcije kolektiva; i 2) interakciju koja je bila produkt između dvije zajednice.⁵³ To znači da bi taj naglašeni identitet dobio smisao, jer su prisutni objekat naglašavanja, identitet i subjekat kojem se taj identitet naglašava. Barth ovo stanje definiše pojmom homeostaza, prema čemu bi dva identiteta u interakciji težili međusobnom poništavanju sa ciljem generisanja novog, zajedničkog identiteta ili homeostazi.⁵⁴

Arheolozi i historičari su dugo vremena bili nezadovoljni nedostatkom jasnih razlika između etničkih grupa. Bilo je nekoliko pokušaja da se dođe do jasnije slike korištenjem statičkih metoda. U poređenju sa etničkim atribucijama temeljenim na jednom ili nekoliko tipova objekata, ovi modeli imaju mnoge prednosti. Veze sa određenom etničkom grupom mogu biti snažnije ili slabije, ali tu ulogu igra dosta faktora, stabilni kao što su geografska udaljenost, društveni status, jake lokalne ili različite etničke tradicije, te neki poprilično varijabilni kao politički kontekst, lične ambicije. Odlučivanje o odgovarajućoj etničkoj oznaci nije krajni cilj tumačenja dokaza pokopa. Statističke metode korištene za definisanje kulturnih modela bi trebale omogućiti takve varijable.⁵⁵

Arheološki materijali su duboko upleteni u politički diskurs i ciljeve. Upravo materijalnost ove struke, historijska dubina spomenika i objekata, njihova vidljivost u muzejima, neprocjenjiva vrijednost, na kraju ima preostalu moć u savremenom imaginariju.⁵⁶ Ovi objekti mogu biti mobilisani i korišteni u borbi za identitet, dok antropološke etnografije i teoretisanje ne mogu, uprkos njihovom utjecaju u naučnim krugovima. Arheologija je dugo vremena bila u sjenci antropologije. Materijalnost prošlosti ima dugoročne posljedice u životima brojnih generacija, koje prevazilaze heurističke poduhvate. Jedna očigledna dimenzija je bio arheološki interes za etničku pripadnost, etnogenezu i srodne putanje politike i nacionalizma.⁵⁷

W. W. Isajiw navodi četiri pristupa etnicitetu:⁵⁸

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Barth, 1969., 16.

⁵⁵ Merker, 2010., 678.

⁵⁶ Meskell, 2006., 25.

⁵⁷ Ibid, 26.

⁵⁸ Isajiw, 1992., 2.

1. Etnicitet zamišljen kao primordijalni fenomen,
2. etnicitet zamišljen kao epifenomen,
3. etnicitet zamišljen kao situacioni fenomen, i
4. etnicitet zamišljen kao čisto subjektivni fenomen.

Primordijalni pristup je najstariji u sociološkim i antropološkim izvorima. Zasniva se na ideji da je etnicitet dodijeljen, pripisan rođenjem, pa tako da je manje – više fiksiran i nepromjenjiv. Ostala tri pristupa su suprotna od primordijalnog. Pristup kao epifenomenu predstavlja etnicitet kao nešto što je stvoreno i održavano neravnomjernom ekonomijom ili je proizvod ekonomske eksploatacije u smislu podjele ekonomske strukture društva na dva sektora, centar i periferija. Situacioni pristup se zasniva na teoriji racionalnog izbora, pa prema ovom pristupu etnička pripadnost može biti relevantna u nekim situacijima, ali ne i u drugim. Pojedinci mogu izabrati da li se smatraju pripadnicima neke etničke grupe u slučaju njihove koristi.⁵⁹ Subjektivni pristup gleda na etnicitet kao društveno – političku stvarnost ili stvar percepcije “nas” i “njih”, gledajući na to kao na nešto dato.⁶⁰

⁵⁹ Ibid, 3.

⁶⁰ Ibid.

Nacionalizam

Pojam nacija dolazi od latinske riječi *natio*, što znači rod, pleme ili narod, te se gleda kao sociološka i historijska kategorija koja označava globalnu društvenu zajednicu modernog doba. Do 19. vijeka pojam nacija se odnosi na društvene grupe sa zajedničkim precima ili zajedničkim teritorijalnim porijeklom, a od 19. vijeka kod nekih naroda pojam dobija državno – pravno poređenje.⁶¹

Nacionalna svijest ima dugu istoriju. Već u 16. i 17. vijeku odigrala je značajnu ulogu u razvoju antikvarizma u sjevernoj i zapadnoj Evropi. Politički naučnici često razlikuju ovaj rani patriotizam, koji se obično izražavao lojalnošću kralju ili nasljednom princu, od nacionalizma koji se razvio u Evropi zajedno sa industrijalizacijom i od tada se proširio svijetom.⁶²

Početak 19. vijeka u Evropi nastaje nedvosmislena svijest o nacionalnom načelu kao ideji vodilji koja inspiriše. Potčinjeni narodi postaju svjesni svog nacionalnog karaktera, te bivaju nezadovoljni i to nezadovoljstvo se povećava. Ideja slobode se više nije odnosila samo na svijet ili čovječanstvo, već na sopstveni narod. Nacionalizam se definiše kao sveobuhvatni osjećaj grupnog identiteta i odanosti zajedničkoj domovini koju promovišu masovni mediji, raširena pismenost, a i čitav obrazovni sistem.⁶³

Ovaj novi koncept je bio proizvod Francuske revolucije, ali u Francuskoj nacionalni identitet nije isprva bio izričito povezan sa etničkom pripadnošću. Kao rezultat njihove odanosti prema novoj Francuskoj Republici, manjinske grupe kao što su Bretonci, Korzikanci, postali su francuski građani kao i svi drugi. Francuske vlasti su pokušale i nastojale da osiguraju nacionalno jedinstvo. To su uradili tako što su promovisali francuski jezik i kulturu putem obrazovnog sistema.⁶⁴

Tokom 19. vijeka sve više se prikuplja arheološki materijal širom Evrope kao rezultat intenzivnijih projekata poljoprivrede i melioracije, izgradnje puteva, željeznica, fabrika, osnivanje većeg broja muzeja i istraživačkih instituta i uspostavljanje nastavnih mjesta za

⁶¹ Muhić, 2010., 885-894.

⁶² Trigger, 1989., 212.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

arheologe na univerzitetima. Kako je prikupljeno sve više dokaza, pažnja arheologa se sve više usmjeravala na proučavanje artefakata, a sa tim je dolazila i sve veća svijest o varijacijama u njihovoj geografskoj distribuciji. U 1870.-im i 1880.-im godinama, arheološka istraživanja u srednjoj i istočnoj Evropi su bila pod uticajem evolucijske arheologije Francuske i Engleske i rada skandinavskih arheologa, što je podstaklo detaljniju klasifikaciju i poređenje arheoloških nalaza. Međutim, razvoj lokalnih hronologija u nekim je oblastima bio usporen zbog dugotrajnog oklijevanja da se usvoji skandinavski troperiodni sistem, kojem su se protivili, zbog ličnih rivalstava i iz nacionalističkih razloga, od strane brojnih istaknutih njemačkih arheologa.⁶⁵

Nakon Francuske, prvi počeci nacionalne svijesti se javljaju kod Italijana, pa onda se paralelno razvija nacionalni osjećaj kod Nijemaca. Ujedinjenje Italije i Njemačke imalo je za cilj favorizovanje jedne nacije u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu, u odnosu na druge. A nakon Prvog svjetskog rata u poraženim zemljama se javljaju ekstremne varijante totalitarnog nacionalizma koje prerastaju u šovinizam – fašizam u Italiji i nacizam u Njemačkoj.

Nacionalistička arheologija

Klasičan primjer nacionalističke arheologije je politička manipulacija u prošlosti Nacističke Njemačke.⁶⁶ Ime G. Kossinna je vezano za praksu etničke interpretacije u Njemačkoj arheologiji, te za fašističku i nacionalističku upotrebu interpretacije Trećeg Rajha. Upotrebu arheologije nacionalisti i dalje doživljavaju kao diskretan, spoljni politički uticaj na disciplinu, što je dovelo do izobličenja naučnog istraživanja.⁶⁷

U Njemačkoj se tokom prve polovine 20. vijeka sve više postepeno počinje ulagati u proučavanje praistorije. To je bio rezultat poraza u Prvom svjetskom ratu, a kojeg je pratila teška gospodarska situacija. Počinje se tragati za materijalnim ostacima superiorne germanske rase na

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Jones, 1997., 2.

⁶⁷ Ibid, 6.

području Njemačke.⁶⁸ Istraživanja se finansiraju državnim novcem, a arheolozi oportunistički iskorištavaju tu situaciju.⁶⁹

G. Kossinnin put je počeo u oblasti lingvistike, gdje je krajem 19. vijeka prioritet istraživanja bilo porijeklo indoevropskih jezika.⁷⁰ Podudarnosti koje su lingvisti tog vremena utvrdili među jezicima kojima se govori na velikom području Evroazije, objašnjavaju se pretpostavkom o jednom zajedničkom pra – jeziku iz kojeg su potekli i o tom narodu koje je nazvano Indoevropljani. Naredni korak je bio određivanje njihove postojbine, iz koje se taj jezik širio migracijama. Najviše istraživača se slagalo da su se širili iz zapadne i centralne Azije prema zapadu, te su tako u talasima migracije naselili Evropu.⁷¹ G. Kossinna se nije slagao sa tom teorijom, te se tada okrenuo arheologiji. Najveći dio njegovih ideja potječe iz radova C. J. Thomsena i O. Monteliusa.⁷²

U predavanju 1895. godine, pod nazivom Praistorijsko rasprostiranje Germana u

Njemačkoj (*Über die vorgeschichtliche Ausbreitung der Germanen in Deutschland*), postavlja temelje svojih shvatanja arheologije i idejni koncept, pa postao je jedan od prvih arheologa koji je počeo da primjenjuje koncept arheološke kulture. Za njega je jedno od glavnih pitanja bilo: ‘‘Gdje mi u današnjoj Njemačkoj i praistorijskom vremenu imamo posla sa Germanima, a gdje sa ne – Germanima?’’⁷³

Slika br. 3 Gustaf Kossina (1858 – 1931.): Slika preuzeta iz javnog domena sa:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg#/media/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg)

[Dietrich_Sassnick.jpg#/media/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg#/media/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg)

⁶⁸ Šošić Klindžić, 2015., 87.

⁶⁹ Ibid, 87.

⁷⁰ Olsen, 2002., 34.

⁷¹ Renfrew, 1987. 47.

⁷² Kaljanac, 2013., 51.

⁷³ Kossina, 1896., 1.

Prema G. Kossinninom mišljenju, migracije se nisu kretale sa istoka na zapad, već obrnuto. Jezgro iz kojega su potekli moderni jezici nalazilo se u oblasti Schlezwig Holstein, na sjeveru Njemačke, odakle su iz ove prapostojbine Indogermana, u toku neolita seobe krenule na jug i istok.⁷⁴

Godine 1911. G. Kossinna objavljuje knjigu *Porijeklo Germana (Die Herkunft der Germanen)*, koja ostaje najpoznatija u istoriji, u kojoj je prema rimskim izvorima u kojima se opisuju običaji i staništa Germana, projektovao sve do najstarijih poznatih arheoloških tragova.⁷⁵ Suština ovog rada je bilo stvaranje kombinacije svih ranijih pristupa, uključujući i lingvistički. Razlika Kossine i njegovih prethodnika se ogleda u izjednačavanju arheoloških sa lingvističkim grupama.⁷⁶ U narednom objavljivanju nove knjige pod naslovom *Praistorija Germana: Istaknuto nacionalna disciplina (Die deutsche Vorgeschichte – eine hervorragend nationale Wissenschaft)* iz 1921. godine, ostavlja kao posvetu Njemačkom narodu. Objavom ove knjige dolaze ideje o superiornom narodu koji je sa sjevera Evrope dominirao svojom snažnom voljom i glađu za osvajanjem.⁷⁷ Vrše se istraživanja pod organizacijom oficira, koji su dokazivali ekspanziju Germana tokom praistorije na teritoriji Poljske, južne Rusije i Kavkaza. Kossinnina interpretacija postaje najvažniji alat u ideologiji nacističke Njemačke.⁷⁸

Koncept arheološke kulture i kulturnih krugova koji je razradio i koji su preuzeli gotovo svi evropski arheolozi, jedan je od razloga G. Kossinine popularnosti, a drugi razlog je rasistička teorija koja je bila u podlozi njegovog istraživanja, te je ona poslužila kao argument za superionost njemačke rase. Ovim se G. Kossina posthumno svrstava među najutjecajnije nacističke ideologe.⁷⁹ Kossinina ideja je da je svaka teritorija koja je nekada bila naseljena od strane nekog germanskog plemena, pripada Njemačkoj. Ovim konceptom je arheologiji dao oruđe za nacionalističku agendu i pogrešno shvatanje kulture. Arheologija se zloupotrijebila u političke i nacionalističke svrhe. Sve te „patriotske arheologije”, slijede G. Kossinin model i

⁷⁴ Jones, 1997., 16.

⁷⁵ Babić, 2008., 140.

⁷⁶ Kaljanac, 2013., 52.

⁷⁷ Olsen, 2002., 35.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Šošić Klindžić, 2015., 87.

priču o drevnom i nekada velikom narodu koji je čitavom svijetu podario metalurgiju, poljoprivredu, pismenost, rječju – sveukupnu civilizaciju.⁸⁰

U toku Prvog svjetskog rata, G. Kossina je podržavao ratnu propagandu, a nakon mira u Versailles – u i formiranja nove Poljske, publikovao je novi spis naziva *Njemačka istočna teritorija, prapostojbina Germana (Die deutsche Ostmark ein Urheimatboden der Germanen)* gdje je koristio arheološke podatke da bi potvrdio Njemačke zahtjeve na dio Poljske teritorije.⁸¹ Koncept kulture i njegova naseobinska arheologija su mu omogućili da se pozove na historijsko pravo Nijemaca na određenu teritoriju. Ulaskom arheologije “u sve sfere života”, nacisti su prigripi njegovo učenje, te je i sam pred kraj života postao simpatizer nacističke partije.⁸² Nakon propasti nacizma u Njemačkoj javlja se sindrom Kossine. Manifestacija sindroma je u pojavi da tadašnji arheolozi odstupaju sa polja velikih i etničkih pitanja, povlačeći se u detaljna i beskonačna pitanja tipologije i hronologije. Arheologija je ostala zapečaćena sjećanjima na Kossinu i zloupotrebu njegove arheologije od strane nacističkog režima.⁸³

Gordon Childe je još jedna veoma važna ličnost pored G. Kossine. Sam G. Childe je preuzeo direktno od G. Kossine ideju o kulturama i kulturnim grupama. I njega su kao Kossinu vodili isti motivi, a to su “da pronađe kolijevku Indoevropljana i da identifikuje njihovu primitivnu kulturu.”⁸⁴

Slika br. 4. Gordon V. Childe (1892 – 1957): Slika preuzeta iz javnog domena sa:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gordon_Childe.jpg#/media/File:Gordon_Childe.jpg

⁸⁰ Palavestra, 2011., 127.

⁸¹ Bandović, 2012., 642.

⁸² Ibid.

⁸³ Kaljanac, 2013., 53.

⁸⁴ Childe, 1958, 191.

Njegova definicija kulturne grupe se zasniva na sličnim premisama. G. Childe odbacuje Kossinninu interpretaciju evropske praistorije.⁸⁵ Rano Childeovo djelo se smatra odlučujućim momentom u uspostavljanju kulturno – istorijske arheologije u Velikoj Britaniji i u razvoju koncepta kulture u smislu karakterističnih načina života diskretnih grupa ljudi. Iako je G. Childe bio jedan od prvih koji je proizveo veliku sintezu Evropske praistorije zasnovanu na sistematskoj primjeni koncepta kulture, njegova upotreba je bila prilično uobičajena u arheološkoj literaturi ranih 1920. – ih. U poređenju sa ostalim naučnicima, Childeova karakterizacija kulture je bila minimalna.

U svojoj knjizi *Dunav u praistoriji (The Danube in The Prehistory)*, u predgovoru on arheološku kulturu definiše kao : „*We find certain types of remains - pots, implements, ornaments, burial rites, house forms - constantly recurring together. Such a complex of regularly associated traits we shall term a 'cultural group' or just a 'culture'. We assume that such a complex is the material expression of what today would be called a people.*”⁸⁶

Značaj ovog djela nije samo u tome što odstupa od preovlađujuće prakse svog vremena, već i što je u ovih par rečenica sadržan jedan od osnovnih koncepata na kojima je arheologija počivala, a radi se o ideji kulturne grupe. G. Childe je naglašavao da članovi grupe ne moraju biti iste rase, ali je podrazumijevao da postoji neka forma društvene veze, koja ih je činila posebnom zajednicom sa posebnom tradicijom, koja je određivala način njihove gradnje, sahranjivanja, proizvodnje posuda.⁸⁷

Međutim, tokom 1930. – ih G. Childe objašnjava prirodu arheoloških kultura u dva rada koja su se eksplicitno bavila kritikom korelacije rase sa arheološkim i lingvističkim grupacijama, te navodi:

„Culture is a social heritage; it corresponds to a community sharing common traditions, common institutions and a common way of life. Such a group may reasonably be called a people.... It is then a people to which the culture of an archaeologist must correspond. If ethnic

⁸⁵ Jones, 1997., 16.

⁸⁶ Childe, 1929., 5.

⁸⁷ Jones, 1997., 17.

be the adjective for people, we may say that prehistoric archaeology has a good hope of establishing an ethnic history of Europe, while a racial one seems hopelessly remote.''⁸⁸

Za razliku od G. Kossinna i mnogih drugih, G. Childe je naglašavao važnost povezivanja pojedinih tipova artefakata u uslovima koji ukazuju na njihovu istovremenu upotrebu u društvu, tj. smatrao je da su materijalni skupovi važniji od pojedinačnih tipova artefakata.⁸⁹ Njegove granice su morale biti uspostavljene empirijski iz razgraničenja kultura, a ne nizanjem pojedinačnih tipova. G. Childe je naglašavao značaj svih aspekata materijalnog zapisa u opisu arheoloških kultura, u praksi je većina definisana na osnovu malog broja dijagnostičkih artefakata.⁹⁰ Definisanje kulturnih oblasti postalo je glavno sredstvo kojim je Evropska praistorija bila karakteristična barem do 1970. – ih.⁹¹

J. Thomas prepoznaje tradiciju koju su uprkos razlikama dijelili Kossinna i Childe, a to je uvjerenje o neminovnom preklapanju etničkog identiteta, političkih granica i kulturnih izraza.⁹² Ljudske grupe su prostorno ograničene i fiksirane, a unutar tih grupa vladaju kulturne norme. Na ovom idealu su nastale moderne tradicionalne države.

Želja da se pripiše identitet određenom objektu ili znamenitosti, je veoma važan upit za arheologiju. Tokom raznih perioda u prošlosti postojala je ta želja za dodjeljivanjem identiteta. Nacionalizam se proširio tokom 19. vijeka, te je postalo važno da se arheološkim ostacima dodijeli njihov nacionalni ili etnički pedigree. Početkom 20. vijeka Kossinna i Childe postaju glavni arheolozi koji se bave arheološkim kulturama koji kroz metodološke pristupe reflektuju prošlost ljudi ili etničkih grupa.

Rasističke ideje

Rasističke ideje su pronađene u spisima Josepha – Arthura, grof od Gobineau, posebno u njegova četiri toma *Essai sur l'inegalite des races humaines (Esej od nejednakosti ljudske rase)*,

⁸⁸ Childe, 1935., 198.

⁸⁹ Jones, 1997., 17.

⁹⁰ Trigger, 1980., 41.

⁹¹ Jones, 1997., 19.

⁹² Thomas, 2004., 111-116.

(1853 – 1855.).⁹³ Bio je član aristokratske francuske porodice, te je vjerovao da sudbinu civilizacija određuje njihov rasni sastav. Slavio je navodnu superiornost Arijevaca ili sjevernih Evropljana, uključujući Nijemce i tumačio je pogubljenje i protjerivanje aristokrata tokom Francuske revolucije kao oduzimanje Francuskoj njene najsposobnije vođe. Kao rezultat toga, smatrao je da je Francuska osuđena da izgubi svoju nacionalnu nadmoć u Evropi.⁹⁴

Slika br. 5. Joseph Arthur Gobineau (1816 – 1882): Slika preuzeta iz javnog domena sa: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arthur_de_Gobineau.jpg#/media/File:Arthur_de_Gobineau.jpg

J. A. Gobineau je takođe upozorio da Nijemci mogu dominirati drugima samo pod uslovom da izbjegavaju ‘micegenaciju’ sa ‘inferiornim’ narodima kao što su Jevreji, Kelti i Slaveni. Gobineauovi spisi trebali su uticati na evropske rasiste, uključujući kompozitora Richarda Wagnera i nacističkog vođu Adolfa Hitlera, a njegove ideje su popularizovane u Americi djelima kao što je *The Passing Of The Great Race*, Madison Grant, koja se zalagala protiv dopuštanja velikog broja imigranata iz južne i istočne Evrope da uđu u Sjedinjene

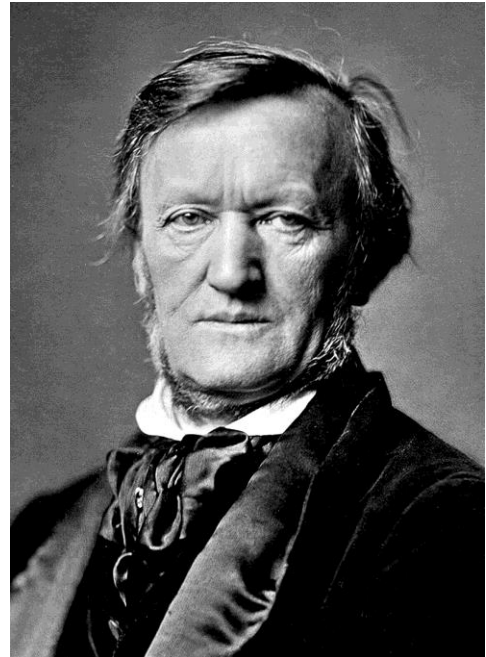
⁹³ Trigger, 1989., 167.

⁹⁴ Ibid.

Države.⁹⁵ J. A. Gobineau nije bio jedini izvor rasističkih ideja. Njemački etnolog Gustaf Klemm (1802–1867) je već 1840-ih pravio razliku između kulturno kreativnih i kulturno nekreativnih naroda. Nije prošlo mnogo prije nego što su romanopisci, kao i naučnici, rutinski pozivali na navodne rasne faktore umesto na ekološke faktore da objasne različite stepene do kojih su kulture različitih ljudskih grupa evoluirale.⁹⁶

Slika br. 6. Richard Wagner (1813 – 1883):Preuzeto iz javnog domena:

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RichardWagner.jpg#/media/File:RichardWagner.jpg>

R. W. Stanton navodi da su J. C. Nott i G. R. Gliddon pružali dokaze da su crnci inferiorniji od bijelaca.⁹⁷ Rasističke ideje su se širile, tako je i James Cowles Prichard tvrdio da su sva ljudska bića diferencirala od jednog roda predaka kao rezultat proces samopripitomljavanja, da što su narodi postajali civilizovaniji, to su fizički više ličili na Evropljanje. Po njegovom mišljenju to znači, ako su najprimitivnije grupe imale crnu kožu, one su civilizovanjem postajale svijetlije.⁹⁸

Vjerovanje u nejednakost rasa steklo je naučni status kao rezultat darvinističkog evolucionizma.⁹⁹ Ova ideja je jedan od presudnih faktora koji je utjecao na razvoj arheologije, kao i etnogenetskih istraživanja.¹⁰⁰ U želji da učine kredibilnim evolucijsko porijeklo ljudske vrste, C. Darwin i mnoge njegove pristalice su tvrdile da se ljudske grupe razlikuju u svom biološkom evolucijskom statusu od visoko evoluiranih do onih koje su bile samo malo superiornije od najrazvijenijih majmuna. C. Darwin je vjerovao da su manje civilizovani narodi bili manje razvijeni intelektualno i emocionalno u odnosu na Evropljane. Tako da je njegova procjena ljudskog biološkog razvoja odgovarala konvencionalnoj skali kulturne evolucije.

⁹⁵ Grant, 1918., 81.

⁹⁶ Trigger, 1989., 168.

⁹⁷ Stanton, 1960., 161.

⁹⁸ Prichard, 1813., 18.

⁹⁹ Trigger, 1989., 170.

¹⁰⁰ Kaljanac, 2013., 49.

Kulturno napredna društva su posmatrana kao ona u kojima je djelovanje prirodne selekcije proizvelo pojedince koji posjeduju superiornu inteligenciju i veću samokontrolu.¹⁰¹

J. Lubbock je još jedan u nizu koji je zagovarao da su kao rezultat prirodne selekcije, ljudske grupe postale različite od svake druge, ne samo kulturno već i po svojim biološkim kapacitetima da iskoriste kulturu.¹⁰² Lubbock je gledao moderne Evropljane kao proizvode intenzivne kulturne i biološke evolucije. Vjerovao je da su tehnološki manje napredni narodi ne samo kulturno, već i intelektualno i emocionalno primitivniji sa biološke tačke gledišta od onih koji su bili civilizovani. Takođe je tvrdio da su, kao rezultat diferencijalnog djelovanja prirodne selekcije u evropskim društvima, kriminalno sklone i niže klase da su biološki inferiorne u odnosu na uspješnije srednje i više klase. Naredna tvdnja je biološka inferiornost žena u odnosu na muškarce. Žene su se kroz istoriju brinule i štitile muškarce, te ih je to dovelo do inferiornosti u odnosu na muškarce u smislu intelektualnog kapaciteta i emocionalne samokontrole.¹⁰³

Slika broj 7. John Lubbock, 1st Baron Avebury (1834 – 1913): Slika preuzeta iz javnog domena:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Lubbock72.jpg#/media/File:John_Lubbock72.jpg

¹⁰¹ Trigger, 1989., 170.

¹⁰² Ibid., 173.

¹⁰³ Ibid.

J. Lubbockova sinteza je očigledno bila proizvod viktorijanske Engleske. Argumenti o superiornosti su formulisani u smislu kontrasta između evropske civilizacije i tehnološki manje razvijenih društava. Ovi argumenti su nastojali da objasne svjetski sistem koji se širio, a kojim je dominirala zapadna Evropa. Njegove ideje su bile privlačne daleko izvan Britanije i uticale su na tumačenje arheoloških podataka u mnogim dijelovima svijeta. Njegov odnos prema autohtonom stanovništvu Amerike je pokazivao doktrinu evropske nadmoći, te su oni izumirali zbog susreta sa civilizacijom. J. Lubbock se pozivao na C. Darwina, te kako A. Kaljanac navodi, smatrao je da svako ukrštanje rasa vodi divljaštvu i degradiranju.¹⁰⁴

Arheologija je bila relevantna za uskraćivanje autohtonim narodima njihovo porijeklo i njihovih historijskih prava na zemlju. Pronalaskom spomenika na mjestima gdje se oni nisu očekivali zbog evolucionističkih predrasuda, od podsaharske Afrike do Australije, oni su automatski bili povezani sa superiornim, bijelim populacijama, koje su navodno okupirale zemlju prije dolaska njihovih tadašnjih stanovnika.¹⁰⁵

Arheologija je imala oduvijek ključnu ulogu u dokazivanju pripadnosti manjina nacionalnoj državi, iako su intelektualne strategije pripadnosti u cjelini državi, označene kao nacionalističke. Do 1970 – ih, većina zemalja u svijetu je stekla nezavisnost od evropskih država ili drugih kolonijalnih sila. Moderna carstva su nestala, ali su se stvorila postmoderna carstva bez kolonija, sa sopstvenim strategijama, znanjem i moći. Postkolonijalne studije su proizvele bogatiju, složeniju i nijansiraniju viziju kolonijalnih procesa.¹⁰⁶

Nacionalsocijalisti su bili opsjednuti pojmovima rasne čistoće i nakon dolaska na vlast 1933. godine, implementirali su veliki program sterilizacije, eutanazije i kasnije genocida kako bi postigli svoje ciljeve eliminacije ‘inferiornih’ grupa koje su ugrožavale njemačku rasu.¹⁰⁷ Tradicionalna rasistička ideja crnaca je bila niska inteligencija, vođeni instinktivnim porivima, inferiornost i majmunolik izgled, te oni kao takvi nisu predstavljali prijetnju superiornom Evropljaninu, dokle god je on bio poslušan i dok nije ‘zagađivao’ njihovu rasu. Nasuprot, Jevreji su predstavljali ogromnu prijetnju zbog svoje inteligencije, sposobnosti i porobljavanju njemačke rase. Ključna komponenta njemačke antisemitske misli je bila ideja da su Jevreji koristili rasu i

¹⁰⁴ Kaljanac, 2013., 49.

¹⁰⁵ Lydon, Rizvi, 2010., 42.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ MacMaster, 2001., 132.

namjerno planirali miješanje između Arijsaca i inferiornih rasnih grupa kako bi potkopali njemački dio. Ova rasna logika je bila ilustrovana Hitlerovim tumačenjem okupacije Rajne kao zavjere da bi se oslabila njemačka rasna suština. Jevreji su doveli crnce u Rajnsku oblast kako bi uništili omraženu bijelu rasu, te da oni svoju krv čuvaju čistom, a tuđu truje.¹⁰⁸

Slika br. 8. Adolf Hitler (1889 – 1945.) Slika preuzeta iz javnog domena sa:

<https://www.washingtonpost.com/wp-apps/imrs.php?src=https://arc-anglerfish-washpost-prod-washpost.s3.amazonaws.com/public/FZSVT2SQBMI6TPNXIT4URTAGAU.jpg&w=691>

Njemačka arheološka metodologija je nastavila da vrši svoj uticaj sve do 1980 – ih, direktno ili indirektno kroz svoju utjecajnu ulogu u razvoju kulturno – istorijske arheologije. Bez obzira da li se eksplicitno pominju prošli narodi ili etničke grupe, ista osnovna paradigma koja je

¹⁰⁸ Ibid, 133.

korištena u nacističkoj Njemačkoj takođe je formirala elementarni okvir za arheološka istraživanja širom svijeta.¹⁰⁹

Slika br. 9. Članovi nacionalsocijalističke stranke (1930.): Slika preuzeta iz javnog domena sa: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Bundesarchiv_Bild_119-0289, M%C3%BCnchen, Hitler bei Einweihung %22Braunes Haus%22.jpg](https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Bundesarchiv_Bild_119-0289_M%C3%BCnchen,_Hitler_bei_Einweihung_%22Braunes_Haus%22.jpg)

Uopšteno govoreći, dva glavna tipa kolonijalističkih/imperijalističkih diskursa se mogu opisati u arheologiji za period od sredine 19.vijeka do sredine 20.vijeka:¹¹⁰

1. Diskurs civilizacije i
2. diskurs porijekla.

Zasnovali su se na različitim arheološkim ostacima, ali su oba bila važna za formiranje evropskih identiteta. Vezano za diskurs civilizacije, evropske sile kao Britanija, Njemačka i

¹⁰⁹ Jones, 1997., 5.

¹¹⁰ Lydon, Rizvi, 2010., 39.

Francuska, prisvojile su prošlost drugih nekada ‘’progresivnih’’ zemalja. Ovo se ogleda u slučaju Grčke i helenskog svijeta, uključujući Tursku i Levant. Prisvajanje je bilo duhovno i praktično, zapadnoevropske zemlje su sebe smatrale pravim nasljednicima, te su njihove institucije (muzeji, škole i univerziteti) diktirali planove arheologije, filologije i historiografije stare helenske zemlje.¹¹¹

Diskurs o porijeklu je imao zlokobnije ishode, te je stvorio podjelu između istorije i praistorije, što se može pripisati G.W.F. Hegelu. Hegel je razlikovao svjetsku istoriju, a to je zapadna istorija duhovnog napretka zasnovana na državnosti, i praistoriju, odnosno to je istorija ljudi bez istorije. Ovde ubraja Orijent, Afriku i Ameriku. Hegelijanska filozofija, evolucionizam, pozitivizam i arheologija se zajedno iskorišteni da bi se proizveo snažan diskurs koji će podržavati kolonijalizam. Arheologija je bila relevantna za uskraćivanje autohtonim narodima njihova istorijska prava na zemlju. Kao npr. pri otkrivanju spomenika, na mjestima gdje se oni nisu očekivali zbog evolucionističkih predrasuda, oni su automatski bili povezani sa superiornim, bijelim populacijama, koje su navodno okupirale zemlju pred dolazak njihovih sadašnjih stanovnika.¹¹²

¹¹¹ Ibid,40.

¹¹² Ibid, 41.

Kulturna istorija

Kulturnoistorijska arheologija je termin koji se koristi za pristup arheološkog istraživanja, a temelji se na klasifikaciji i periodizaciji.¹¹³ Kulturna istorija naglašava definisanje istorijskih društava u različite etničke i kulturne grupe prema njihovoj materijalnoj kulturi. Period vezan za ovaj pristup je razdoblje prve polovine 20. vijeka. Korijene vuče iz 19. vijeka u klasifikacijskim sistemima i hronologijama, kao npr. Tommsena, Monteliusa, Riversa.¹¹⁴

U tradicionalnom pogledu sadašnjost prevodimo u prošlost prikupljanjem artefakata u grupe i nazivajući te grupe arheološkim kulturama. Zatim se pravi pretpostavka između arheološke kulture i ljudske kulture, pretpostavljajući da su artefakti izraz kulturnih ideja ili normi. Ovaj deskriptivni naglasak je jedan od razloga zašto su kulturno – istorijski pristupi i dalje popularni u klasičnoj, srednjovjekovnoj i istorijskoj arheologiji.¹¹⁵

L. Binford je kulturno – istorijski pogled na promjene nazvao ‘an aquatic view of culture’.¹¹⁶ Binfordova slika je bila karikatura, ali kao i sve dobre karikature sadržavala je suštinu istine. Njegovo viđenje i objašnjenje ovog pojma značilo je da on smatra da tradicionalni arheolozi njegovog vremena vide kartu praistorijskog Svijeta kao velikog bazena vode. Kada je napravljena inovacija za koji god razlog u datom mjestu, težilo bi se da se širi kroz proces ‘uticaja’ ili difuzije u svim smjerovima, poput talasa. Dakle, na bilo kojoj lokaciji se mogu vidjeti uzastopni utjecaji talasa.

Ipak, najpoznatiji predstavnici ovog pristupa su Gordon Childe i Gustaf Kossinna. Početak 20. vijeka, arheologija predstavlja disciplinu koja se deskriptivno bavila ostacima iz doba prije pojave pisma ili je pomagala spoznaji o istorijskim periodima na temelju istraživanja i iskopavanja ostataka materijalne kulture. Pored klasifikacije građe i kreiranja relativnih hronologija, kulturnoistorijska arheologija definiše kulturne grupe preko kojih se onda definišu i etničke skupine. Da bi se to postiglo, proučavaju se materijalne kulture, tj. stvaraju se tipologije i

¹¹³ Šošić Klindžić, 2015., 54.

¹¹⁴ Ibid, 54.

¹¹⁵ Jonhson, 2010., 41.

¹¹⁶ Binford, 1964., 435.

hronologije koje se utemeljavaju na morfološkim karakteristikama predmeta. Prema sličnostima, geografskih i vremenskih, skupovi nalaza se pripisuju određenoj kulturi, tj. etničkoj grupi.¹¹⁷

Kulturnoistorijska arheologija se bavi i utvrđivanjem društvenih promjena, te određuje vanjske faktore, promjene putem migracije ili kulturnog kontakta koji se naziva difuzija. Difuzionisti zagovaraju da zajednice nisu inovativne u svojoj biti, već da se otkrića i inovacije dešavaju u pravilu jedanput te kontaktima šire po Zemlji. Evolucijska faza arheologije se smatra kao naučna disciplina tokom druge polovine 19. vijeka i prethodnikom kulturnoistorijske faze. U tom periodu se stvaraju prve hronologije i tipologije paleolita, mlađih praistorijskih razdoblja za koje nije postojalo pisanih tragova. Tada C. J. Thomsen radi klasifikaciju praistorije na kameno, bronzano i željezno doba. Iako njegov pristup nije evolucionistički, on se vodi idejom progresa.¹¹⁸

Osnova evolucionističkog pristupa je konstantan tehnološki napredak preko kojeg se formiraju kompleksnije društvene zajednice. Evolucijska faza je često bila praćena elementima rasizma, koji je bio korišten kao isticanje biološke superiornosti bijele rase u odnosu na ostale. Za vrijeme 20. vijeka, kada se arheologija razvijala, G. Childe ima veoma važnu ulogu, te se glavni elementi arheologije predstavljaju kroz četiri velike evropske sile – Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Austro – Ugarske. Velika Britanija svoje porijeklo prihvata kao mješavinu starosjedilaca i osvajača.¹¹⁹

J. J. Myers objavljuje 1911. knjigu *The Dawn of History*, u kojoj iznosi ideju o širenju tehnologije iz Mezopotamije. Smatra da su Indoevropljani porijeklom iz evroazijskih stepa i oni su u svojim pohodima nametali vjeru, jezik i društvene norme, ali su i prihvatili njihovu kulturu. Evropski identitet smatra spojem Indoevropljana i ranije pristiglih uticaja sa Bliskog istoka. J. J. Myers je historičar koji se nije bavio arheologijom, ali je izvršio veliki utjecaj na rad vezan za arheologiju Gordona Childea, koji je bio njegov student.¹²⁰

Difuzionistički pristup predstavlja širenje kulturnih obilježja koja su nastala u jednom ili u nekoliko kulturnih središta. Britanski difuzionisti Grafton Elliot Smith i William J. Perry

¹¹⁷ Šošić Klindžić, 2015., 54.

¹¹⁸ Ibid, 55.

¹¹⁹ Ibid, 58.

¹²⁰ Ibid.

smatrali su da sva glavna obilježja savremene civilizacije potiču iz starog Egipta. U Njemačkoj se razvija teorija „kulturnih krugova”, koja predstavlja povezane kulturne elemente koji se šire selidbom pojedinaca i tako preuzimaju kulturna središta. Prema R. Šošić Klindžić, kako ona navodi ova teorija je poprilično živ koncept u arheologiji i danas.¹²¹ Konkurencija je marksistički model koji zagovara da promjena dolazi iznutra, pa predstavlja model kojem se priklanja i G. Childe, ali u vezanog za pojave kao razvoja gradova.¹²²

U Njemačkoj se tokom prve polovine 20. vijeka počinje postepeno sve više ulagati u proučavanje praistorije, te su ulaganja u istraživanja velika. Njemačko istraživanje proto i praistorije ima sličnu istorijsku tradiciju koja se pokreće na metodološkim osnovama Monteliusa, Reineckea i drugih.¹²³

Istorijska analiza etničke pripadnosti bez podataka o formiranju, održavanju i interakciji etničkih grupa bi bila nepotpuna. Istorijski arheolozi su se uglavnom bavili pitanjima kao što su asimilacija, etnički ponos i materijalnom korelacijom etničke pripadnosti, u svojim proučavanjima o etnicitetu.¹²⁴ Arheološki podaci o materijalnoj kulturi su dosta važniji, tj. superiorniji od istorijskih dokumenata za proučavanje promjena u etničkim granicama. Dokumentarni izvori često naglašavaju neobične i važne događaje, rijetko govoreći o svakodnevnim procesima društvenih odnosa koji održavaju etničke granice. Arheološki podaci, sa druge strane, proizilaze prvenstveno iz svakodnevnih procesa, neobični ili važni događaji često uopšte nisu predstavljeni.

Krajem 19. vijeka kulturno – istorijska arheologija je bila na neki način odgovor na rastuću svijest o geografskoj varijabilnosti u arheološkim zapisima za vrijeme osporavanja kulturnog evolucionizma u zapadnoj i centralnoj Evropi, jačajući vjeru u prednosti tehnološkog napretka.¹²⁵ Ovaj razvoj događaja je bio praćen rastućim nacionalizmom i rasizmom, koji su tako etnicitet učinili najvažnijim faktorom ljudske istorije. U tom periodu se nacionalizam širio, tako da u kulturnoj – istoriji etnicitet igra veliku ulogu, jer tada počinje prvo zanimanje, te nije

¹²¹ Šošić Klindžić, 2015., 65.

¹²² Ibid.

¹²³ Bertemes, 44., 2011.

¹²⁴ McGuire, 1982., 162.

¹²⁵ Trigger, 1989., 211.

prestalo ni do danas. Studije o etnicitetu u arheologiji su podsticali intelektualci, pa se tako širilo i samo zanimanje o njemu.

Kultura i kulturni identitet

Svaki pokušaj razumijevanja kulture se suočava sa činjenicom da je to interdisciplinarni fenomen, odnosno da nema nijedne društvene nauke, koja neposredno ili posredno, ne izražava neki odnos naspram istog. Kako Kulić navodi, kultura nije nikakav petrificirani objekat, na koji je potrebno ili moguće samo primijeniti različite instrumente društvenih nauka i za rezultat očekivati potpuni pojam i kategoriju kulture kao prosti ili komplementarni zbir različitih naučnih aspekata.¹²⁶

Pojam kultura ima latinsko porijeklo i u glagolskoj formi glasi *colere*.¹²⁷ Osnovno značenje se odnosilo na krčenje tla u smislu obrade tla za ljudske potrebe. Kasnije se smisao mijenja te označava svako njegovanje i usavršavanje prirode od strane čovjeka. Može se govoriti o tjelesnoj, duševnoj i duhovnoj kulturi.

Iako je riječ vezana za latinsko porijeklo, pojam 'kultura' postoji od helenskog doba, tačnije od doba sofistike.¹²⁸ U doba sofistike ovaj pojam je odlučivao šta znači savršen ili pravi čovjek. Prema ovome čovjek se može jedino cijeliti prema svome porijeklu i po svojoj krvi. Prva upotreba termina kultura se vezuje za kulturu naše duše, koja je nazvana *cultura animi*, a upotrijebio ga je Cicero.¹²⁹

U istorijskim odnosima, pojam mora biti određen te imati svoju definiciju. Definicija koju navodi M. Damjanović je slijedeća:

„Kultura je ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti, dobara i tvorevina koje proizvodi čovjek u društveno-istorijskoj praksi radi savladivanja prirode koja ga okružuje i koja

¹²⁶ Kulić, 1985., 9.

¹²⁷ Damjanović, 1977., 137.

¹²⁸ Sofistika je prvobitno imala negativno značenje, koje je proisteklo iz poricanja sofistike između Sokrata i Platona, ali danas je poznato da je sofistika začela skoro sve humanističke nauke, pa se i sam pojam kulture, po svom izvoru vezuje za sofistiku.

¹²⁹ Damjanović, 1977., 138.

se, takođe, nahodi u njemu, radi razvitka proizvodnje i radi rješavanja društvenih zadataka uopšte.''¹³⁰

Postoji šire i uže značenje ovako definisane kulture. Širi smisao upućuje na ukupnost svih onih životnih manifestacija, tj. svih čovjekovih djelatnosti u kojima se stvaraju kulturne vrijednosti, ali i postignuća, vrijednosti i djela koja postižu pojedinci ili narodi ili grupe naroda. Ovaj smisao obuhvata sve ono što je čovjek bio u stanju da proizvede, da stvori kao svoje područje i da svoje prirodne dispozicije razvije u ljudske moći i sposobnosti.

Uži smisao upućuje na ostvarivanje humanih vrijednosti samo u duhovnom pogledu, prema tradicionalnom shvatanju čovjeka kao duhovnog bića. Tradicija, ide sve od antičkog i hrišćanskog vremena i koju je preuzeo građanski svijet, redukuje pojam kulture na duhovne vrijednosti, tj. na ono što je duhovni čin ili duhovna tvorevina.

U sociološkom mišljenju kulture postoji šira klasifikacija mogućih stanovišta, izraslih na paradigmatičnim shvatanjima društva, a temelje se na različitim premisama i pretpostavkama, koja su naveli M. Romić i N. Đukić;¹³¹

1. Kulturno antropološko;
2. Evolucionističko;
3. Istoricičko;
4. Marksističko;
5. Psihoanalitičko;
6. Kulturološko;
7. Kulturno relativističko;
8. Funkcionalističko.

Još jedna relevantna klasifikacija shvatanja kulture je;¹³²

1. Shvatanje kulture kao načina života;
2. Sociologističko shvatanje kulture;
3. Interakcionističko (kulturalističko) shvatanje kulture;

¹³⁰ Ibid, 140.

¹³¹ Romić, Đukić, 2010., 8.

¹³² Milošević, 1997., 34.

4. Praksisovsko shvatanje kulture, i
5. Humanističko – harmonijsko shvatanje kulture.

Postoji još klasifikacija kultura i shvatanja po kojima se djelimično ili u potpunosti poklapa sa pojmom društveno biće¹³³, pa tako očiglednim postaje da je kultura interdisciplinarni fenomen, te da klasifikacije tog fenomena nisu ništa manje razuđene. Sve ovo navodi da je besmisleno i bespotrebno baviti se tolikom klasifikacijom shvatanja kulture.

Kulturni identitet je usko vezan sa procesom globalizacije.¹³⁴ Globalizacija je prelaženje svih vrsta granica, nacionalnih, državnih, etničkih, etničkih, kulturnih, itd., onda tu kultura ne može biti zaobidena, nego suprotno tome, onda dobija svoje novo značajno mjesto. 'Rastvaranjem' nacionalnog identiteta, rastvara se i samo jedan oblik kulturnog identiteta. Stvaraju se novi tipovi kao interkulturalnost, multikulturalnost, transkulturalnost, itd. Tako Labus navodi da se kulturni identitet ne definiše više samo kao izbor, nego kao stvaralačko traganje za novim kulturnim identitetom.¹³⁵

J. Čačić Kumpes navodi da je za integritet ličnosti bitno da slika 'o sebi' nije u suprotnosti sa slikom koju drugi imaju o nama i da se kontinuitet te slike učvršćuje u emocionalno i kulturno stabilnoj sredini.¹³⁶ Na primjer, kulturne promjene mogu izazvati poremećaje u formiranju identiteta zbog mogućnosti rušenja unutrašnjeg ustrojstva hijerarhije očekivanja. Utoliko je značajnije da postoji suglasje između obrazaca prema kojima se pojedinac razvija tj. da serija identifikacija koja započinje u porodici tokom primarne socijalizacije ne bude u protivrječu s uticajima tokom sekundarne socijalizacije (čiji su faktori škola, vršnjaci itd).

Antropolozi su uvažavanjem posebnosti, jedinstvenosti i jedinstvom ličnog identiteta, utvrdili da članovi nekog društva posjeduju zajedničke elemente ličnosti s pomoću kojih razlikujemo pripadnike jedne od pripadnika neke druge kulture. Tako da je moguće govoriti o grupnom identitetu kojem je kultura značajna determinanta.

¹³³ Kreber, 1969., 980.

¹³⁴ Labus, 2014., 31.

¹³⁵ Ibid, 32.

¹³⁶ Čačić Kumpes, 1999., 11.

Enciklopedijska definicija navodi:

“Kulturni identitet, pojam koji izražava jedinstvenost i autentičnost neke kulture, te pripadnost pojedinca ili društvene skupine toj kulturi. Predstavlja određenje neke društvene zajednice putem njezinih vlastitih kulturnih obilježja i vrijednosti. Kulturni identitet tvore oblike duhovne (jezik, književnost, muzika, ples, običaji i dr.) i materijalne (graditeljstvo, artefakti) kulturne baštine. Kulturni identitet osniva se na elementima tradicijske kulture, ali se izražava i u savremenim kulturnim tvorbama, uključujući i kulturne industrije (film, izdavaštvo i dr.). Pravo na očuvanje kulturnog identiteta, naročito nacionalnih manjina, u demokratskim zemljama ostvaruje se odgovarajućim zakonskim uredbama koje štite i pogoduju njihov zaseban kulturni položaj i razvoj (škole, kulturne ustanove).”¹³⁷

Kultura je jedan od indikatora etniciteta, etničke (nacionalne) pripadnosti, dakle, obilježje etničkog identiteta. Pored kulture kao elementa etničkog identiteta, obično se navodi i teritorija, jezik, religija, socijalna organizacija, rasa. Kulturni identitet pojedinca ne bi trebalo redukovati na njegov etnički identitet. Etnički identitet je samo dio kulturnog identiteta osobe.¹³⁸

Zastupnici teorije u kojoj je stavljen znak jednakosti između kulturnog i etničkog identiteta, objašnjavaju naciju kao zajednicu istorijske sudbine, kao zajednicu koja ima svoj poseban nacionalni karakter formiran kulturnim kontinuitetom.¹³⁹

Kultura je rezultat susreta čovjeka, prirode i društva, te se neprestano mijenja i ostvaruje unutar ovih triju činilaca i rad njihove interakcije. Kulture međusobno, mirno koegzistiraju, tj. one su se oduvijek susretale, razmjenjivale, uzajamno obogaćivale, suprotstavljale, odupirale jedna drugoj i kao posljedica svega – mijenjale.¹⁴⁰

U arheologiji se kao kultura smatra način života koji je izgradila jedna grupa ili grupa ljudi, a prenose sa generacije na generaciju. Ta grupa živi na određenom području čije je granice moguće više ili manje odrediti. Znači, kultura može sadržavati ponašanje, materijalne stvari, ideje, običaje, institucije, vjerovanja. Kultura je jedno od osnovnih polja istraživanja arheologa. Palavestra navodi kako je ideja o zasebnim kulturama kao skupu različitih grupnih obilježja

¹³⁷ Enciklopedijska definicija: Proklesis enciklopedija: kulturni identitet <http://proklesis.lzmk.hr/511/> (13.9.2023.)

¹³⁸ Čačić Kumpes, 1999., 7.

¹³⁹ Fočo, 2000., 248.

¹⁴⁰ Čačić Kumpes, 1999., 8.

(jezik, nošnja, mitologija, običaji) tijesno vezana za evropsko poimanje nacije i nacionalne kulture.¹⁴¹

A. Palavestra arheološku kulturu definiše kao: „*Arheološka kultura je konzistentan skup artefakata i drugih materijalnih ostataka koji su geografski i hronološki jasno definisani (na teritoriji X u vrijeme Y), i za koji se smatra da je karakterističan za određenu ljudsku zajednicu.*“¹⁴² Iako je na neki način arheološka kultura bila sredstvo klasifikacije i sređivanja arheološkog materijala u vremenu i prostoru, kasnije se to mijenja. Tačnije, pojam arheološke kulture u 19. vijeku obuhvata nacionalno određenje. To se dešava zahvaljujući Gustafu Kossini, on je bio zagovornik ideje o migraciji i promjeni kulture, jasno je definisao pojam arheološke kulture i dao mu je etničku dimenziju. P. Kohl je smatrao da je G. Kossina prvi predstavio koncept arheološke kulture.¹⁴³ G. Kossina je smatrao da je čitava Evropa bila mozaik različitih kultura, ili kulturnih grupa, koje su se vremenom mijenjale. Vjerovao je da se kulturne grupe mogu etnički identifikovati, smatrao je da su promjene u kulturi označavale etničke promjene, a onda bi kulturni kontinuitet značio i etnički kontinuitet.¹⁴⁴

Kultura u sebi sadrži razne elemente kao što su duhovni, materijalni, i njen odraz u socijalnim i psihološkim fenomenima kolektivnog identiteta se smatra nosiocem etničke pripadnosti.¹⁴⁵ Pitanje prepoznavanja etničkog u arheološkim nalazima znatno je starije prirode i sumnja u uspješnost arheologije u dešifrovanju prošlih identiteta pošlo je od vremena G. Childea iz 1930.godine, jezik je smatrao osnovnim pokazateljem kultura¹⁴⁶: „*Language is certainly a cultural, rather than racial, trait and one of those unifying factors that give a single people that unity which might find outward expression in a „culture”.*“¹⁴⁷ Glavni objekat arheološke potrage nameće se utvrđivanje elemenata na kojima se dio dinamičke kulture, identitet, mogao održavati ili materijalizovati unutar nje, a važniji kriterijum je ljudsko ponašanje u okviru čijih parametara se mogu promatrati etnogenetski procesi. Kako A. Kaljanac navodi, nemoguće je odrediti jednu univerzalnu formulu na temelju koje bi se formirao metodološki aparat pomoću čije primjene bi se mogli otkriti svi identifikacijski mehanizmi, ali je moće kreirati primarnu

¹⁴¹ Palavestra, 2011., 44.

¹⁴² Ibid, 123.

¹⁴³ Kohl, 2002., 187.

¹⁴⁴ Ibid, 126.

¹⁴⁵ Kaljanac, 2013., 54.

¹⁴⁶ Ibid, 55.

¹⁴⁷ Trigger, 1989., 240.

opštu definiciju pomoću koje bi se uspostavili parametri pojmova povezanih sa identitetom etničkih zajednica.¹⁴⁸

Sian Jones predlaže definiciju za ove parametre i izdvaja tri osnovne kategorije, koje definiše a to su: Ethnic Identity, Ethnic group, Ethnicity.¹⁴⁹

1. Ethnic Identity (Etnički identitet) - that aspect of a person's self-conceptualization which results from identification with a broader group in opposition to others on the basis of perceived cultural differentiation and/or common descent.
2. Ethnic group (Etnička grupa ili zajednica) - any group of people who set themselves apart and/or are set apart by others with whom they interact or co-exist on the basis of their perceptions of cultural differentiation and/or common descent.
3. Ethnicity (Etnicitet ili etnička pripadnost) – all those social and psychological phenomena associated with a culturally constructed group identity as defined above. The concept of ethnicity focuses on the ways in which social and cultural processes intersect with one another in the identification of, and interaction between, ethnic groups.

¹⁴⁸ Kaljanac, 2013., 56.

¹⁴⁹ Jones, 2003., XIII.

Zaključak

U radu je predstavljena kroz poglavlja problematika samog naslova rada. Etnicitet je oduvijek bio predmet interesovanja mnogih istraživača. Pojam etnicitet predstavlja značajan segment šireg pitanja tzv. istorijskih identiteta. Predstavljaju se i analiziraju teorije o samom pomenutom konceptu, problemima upotrebe termina, njegovom postanku i šta je to prethodilo samom postanku i interesovanju za proučavanje.

Postoji dosta teorija i definicija samog pojma, a kroz rad su navedene neke najznačajnije koje su spominjane kod nekih najznačajnijih istraživača. Ideja naroda je oduvijek bila početna misao u gradnji kolektivne svijesti. Teorija etniciteta iznesena u ovom radu se bavi odnosom između postanka same potrebe za definisanjem pojma i načinom na koji je on utjecao polovinom 20. vijeka. Arheologija je od početka bila u tijesnoj vezi sa idejom naroda, kao i dan danas što je, pa je njen početni smisao bio upravo u gradnji kolektivne svijesti o zajedničkoj prošlosti.

Prikazalo se da je etnicitet u bliskoj vezi sa potrebom za ujedinjenjem i jedinstvom. Sam proces identifikacije na nekom prostoru je veoma složen i dešava se velikom brzinom. Identitet je skup osobina koje neku osobu čine onim što ona jeste, tako da se i smatra veoma bitnim elementom samodefinisanja svake osobe. Svaka osoba traži osjećaj pripadanja kolektivu, a ima i potrebu za udruživanjem sa drugim bićima.

Rad sadrži istorijat istraživanja kolektiva identiteta u prošlosti. Identifikacija je proces, a ne trajno stanje. Samo pitanje identiteta je veoma obrađivana tema, a i nepresušna. Proces identifikacije je oduvijek predstavljao jednu od velikih potreba, pa je takoreći trajna odlika ljudskosti. I dan danas predstavlja predmet interesovanja, te tako nastaju mnogi naučni radovi sa ovom problematikom. Ovaj teorijski okvir je komparativan i generalizirajući u mjeri u kojoj uspijeva identifikovati osnovne procese uključene u reprodukciju i transformaciju etničke pripadnosti kroz različite društvene i istorijske kontekste.

Popis literature

1. BABIĆ 2008: Staša Babić, Arheologija i etnicitet, Etnoantropološki problem, Nova serija, God. 3., Sv.2., Odjeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2008., 137 – 148.
2. BANDOVIĆ, 2012.: Aleksandar Bandović, Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji, Etnoantropološki problem, God. 7., Br. 3., Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2012., 625 – 645.
3. BARTH 1969.: Fridrik Barth, Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference, Little, Brown and Company, Boston ,1969., 9-39.
4. BAUMAN 2004: Zygmunt Bauman, Identity: Conversations with Benedetto Vecchi, Polity Press, Cambridge, 2004., 368 – 371.
5. BERTEMES 2011: Francois Bertemes, A History of Central European Archaeology, Theory, Methods, And Politics, Edited by Alexander Gramsch and Ulrike Sommer, Budapest, 2011., 57 – 88.
6. BINFORD 1964: Lewis R. Binford, A Consideration of Archaeological Research Design, American Antiquity, Vol. 29., No. 4., Salt Lake, 217 – 25.
7. CHILDE 1929: V. G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford University Press, Oxford, 1929.
8. CHILDE, 1935.: Gordon V. Childe, Changing methods and aims in prehistory, Presidential Address for 1935., Proceedings of the Prehistoric Society, University Press, Cambridge, 1935., 1– 15.
9. CHILDE 1956: V. G. Childe, Piecing Together the Past: the interpretation of archaeological data, Routledge & Kegan Paul, London, 1956.
10. CHILDE, 1958.: Gordon V. Childe, The Prehistory of European Society, Harmondsworth, United Kingdom, Penguin, London, 1958.
11. CASELLA, FOWLER 2005: Eleanor Conlin Casella, Chris Fowler, The Archaeology of Plural and Changing Identities Beyond Identification, Kluwer Academic, Plenum Publishers, New York, 2005.

12. PRICHARD 1813: James Cowles Prichard, *Researches Into the Physical History of Man*, Library of The University of California, London, 1813.
13. CURTA 2007: Florin Curta, *Some remarks on ethnicity in medieval archaeology, Early Medieval Europe*, Journal Compilation, Vol. 15, Iss. 2, University of Florida, Florida, 2007., 159 – 185.
14. CURTA 2011: Florin Curta, *Medieval Archaeology and Ethnicity: Where are We?*, *History Compass*, Vol. 9, Iss. 7., Department of History, University of Florida, Florida, 2011., 537 – 548.
15. CURTA 2014.: Florin Curta, *Ethnic Identity and Archaeology*, In: C. Smith, *Encyclopedia of Global Archaeology*, Springer, New York, 2014., 2507 – 2514.
16. ČAČIĆ KUMPES 1999: Jadranka Čačić Kumpes, "Uvod". *Kultura, Etničnost, Identitet*, Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999., 7 – 12.
17. DAMNJANOVIĆ 1977: Milan Damnjanović, *Istorija kulture, Sa principima izlaganja i tumačenja*, Gradina, Niš, 1997.
18. DIAZ ANDREU 1996: Margarita Diaz Andreu, *Constructing identities through culture: the past in the forging of Europe*, Graves-Brown P, Jones S, Gamble C (eds.) *Cultural Identity and Archaeology, The Construction of European Communities*, Routledge, London, 1996., 48 – 62.
19. ĐORĐEVIĆ 2009: Jelena Đorđević, *Postkultura: uvod u studije kulture*, Clio, Beograd, 2009.
20. ERIKSEN 1991: Thomas H. Eriksen, *The Cultural Contexts of Ethnic Differences*, *Man, New Series*, Vol. 26., Iss. 1., Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1991., 127 – 144.
21. FOČO 2000: Salih Fočo, *Sociologija*, Zenica, 2000.
22. FOWLER 2004: Chris Fowler, *The archaeology of personhood, An anthropological approach*, University of Manchester, Routledge, London and New York, 2004.
23. GRANT 1918.: Madison Grant, *The Passing of The Great Race, Or the racial basis of European History*, Fourth Revised Edition With a Documentary Supplement, Charles Scribner's Sons, New York, 1936.

24. GRBIĆ 1993: Jadranka Grbić, Etnicitet i razvoj, Oglad o etničkome identitetu i društvenome razvoju, Etnološka tribina, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva Vol. 23., Iss. 16., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1993., 57 – 72.
25. HABERMAS 1996.: Jurgen Habermas, Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, The MIT Press, Cambridge, 1996.
26. ISAJIW 1992 (1993): Wsevolod W. Isajiw, Definition and Dimensions of ethnicity: A Teoretical Framework, In: Statistics Canada and U. S. Bureau of the Census (Eds.), Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, politics and reality: Proceedings of the Joint Canada United States Conference on the Measurement of Ethnicity April 1-3, U. S. Government Printing Office, Washington D. C. 1992 (1993), 407- 427.
27. JOHNSON 2010: Matthew Johnson, Archaeological Theory, An Introduction, Second Edition, Wiley – Blackwell, United Kingdom, 2010.
28. JONES 1997: Sian Jones, The Archaeology of Ethnicity, Constructing Identities in the Past and Present. London, New York, 1997.
29. KALJANAC 2013: Adnan Kaljanac, Arheološka istraživanja etnogenetskih procesa u prahistoriji zapadnog Balkana: mogućnosti i ograničenja, ANUBiH, Godišnjak, Centar za balkanološka istraživanja, Knjiga 42, Sarajevo 2013., 45 – 70.
30. KEVEŽDI 2018: Miroslav Keveždi, Šta je to identitet?, Časopis za podsticanje i afirmaciju interkulturalne komunikacije Interkulturalnost, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad, 2018., 126 – 127.
31. KOHL 2002.: Philip L. Kohl, Nation-Building and the Archaeological Record, Nation and National Ideology, Past Present and Prospects, Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest April 6-7, 2001.
32. KOSSINA 1985.: Gustaff Kossina, Uber die vorgeschichtliche ausbreitung der Germanen in Deutschland, Correspondenz – Blatt 26, 1895, 109 – 112.
33. KREBER 1969: Alfred Kreber, O kulturi, Teorije o društvu – osnovi savremene sociološke teorije, Beograd, 1969.

34. KULIĆ 1985: Mišo Kulić, *Kultura i filozofija istorije*, IGTRU Univerzal, Tuzla, 1985.
35. LABUS 2014: Mladen Labus, *Kulturni identitet/i/ i proces/i/ globalizacije: onto – antropološka i sociološka perspektiva*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, *Identitet i kultura*, Zagreb, 2014.
36. LYDON, RIZVI 2010.: Jane Lydon, Uzma Z. Rizvi, Introduction : Postcolonialism and Archaeology. U *Handbook of Postcolonial Archaeology*, ur. LYDON, Jane i Uzma Z. RIZVI. Walnut Creek : Left Coast Press, 17 – 33.
37. MACMASTER 2001.: Neil MacMaster, *Racism in Europe 1870 – 2000.*, European Culture and Society, Series Standing Order, Palgrave MacMillan, England, 2001.
38. MCGUIRE, 1992.: Randall H. McGuire, *A Marxist Archaeology*, Academic Press, London, 1992.
39. MERKER 2009.: Nicolao Merker, *Nacionalne ideologije i kolonijalistički mitovi u suvremenoj Europi*, Hrvatsko filozofsko društvo, *Filozofska istraživanja*, Filozofski fakultet u Zagrebu, God. 30, Sv. 4, Zagreb, 2010., 671 – 687.
40. MESKELL 2006: Lynn Meskell, *Archaeologies of identity*, *Archaeology of Identities*, Routledge, London, 2006.
41. MILOŠEVIĆ 1997.: Božo Milošević, *Umeće rada*, Prometej, Novi Sad, 1997.
42. MUHIĆ 2010.: Fuad Muhić, *Rasizam i autoritarni politički režimi XX stoljeća*, *Pregled : časopis za društvena pitanja*, 1910 – 2010., broj 5., Dio II, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo, Maj 2010., 885 – 594.
43. OLSEN 2002.: Bjornar Olsen, *Od predmeta do teksta*, *Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*, Geopoetika, Beograd, 2002.
44. PALAVESTRA, 1986.: Aleksandar Palavestra, *Kulturni konteksti arheologije*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2011.
45. PALAVESTRA 2011.: Aleksandar Palavestra, *Kulturni konteksti arheologije*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2011.
46. PIJOVIĆ 2011: Marko Pijović, *Pristupi proučavanju identiteta u prošlosti*, *Historijska traganja*, Br. 8., Zagreb, 2011., 9 – 60.

47. PIJOVIĆ, 2012.: Marko Pijović, Demistificiranje ‘Etniciteta’, Historijska traganja, Br.10., Zagreb, 2012., 9 – 153.
48. POHL, MEHOFFER 2010: Walter Pohl, Mathias Mehoffer, Archaeology od Identity, Archäologie der Identität, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Philosophisch – Historische Klasse, Band 17., Wien, 2010.
49. POUTIGNAT, STREIFF - FENART 1997: Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff – Fenart, Teorije o etnicitetu, Beograd, 1997.
50. RADENOVIC 2006: Sandra Radenović, Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sjećanja, Filozofija i društvo, br. 3., Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2006., 221 – 237.
51. RENFREW 1987: Colin Renfrew, Archeology and Language, The puzzle of Indo – European, Jonathan Cape, London, 1987.
52. ROMIĆ, ĐUKIĆ 2010: Miodrag Romić, Nemanja Đukić, Teorije kulture, Filozofsko – sociološki aspekti, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, 2010.
53. SMIT 1998: Entoni Smit, Nacionalni identitet, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
54. SMITH 2001: Anthony D. Smith, Authenticity, antiquity and archaeology, Nations and Nationalism, Vol. 7., Iss. 4., Oxford University Press, Oxford, 2001., 441 – 449.
55. SMIT 2004: Entoni Smit, Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih nacija i nacionalizama, Prikazi i recenzije, Migracijske i etničke teme, Br. 20., Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2004., 289 – 291.
56. STANTON 1960: Ragan W. Stanton, Leopard’s Spots: Scientific Attitudes toward Race in America, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
57. ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ 2015: Rajna Šošić Klindžić, Uvod u teorijsku arheologiju – Stvaraoci i pravci u 20. stoljeću, Filozofski fakultet u Zagrebu, FF – press, Zagreb, 2016.
58. TRIGGER 1980: Bruce G. Trigger, Gordon Childe: revolutions in archaeology. London: Thames & Hudson.

59. THOMAS 2004.: Julian Thomas, *Archaeology and Modernity*, Papers from the Institute of Archaeology, London: Routledge, 2004., 118 – 121.
60. TRIGGER 1984: Bruce G. Trigger, *Alternative archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, New Series, Vol. 19., No. 3., London, 1984., 355 – 370.
61. TRIGGER 1989: Bruce G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
62. ZORIĆ 1991: Damir Zorić, *Nadgrobni spomenici i simbolizam identiteta*, Simboli identiteta (studije, eseji, građa), Biblioteka HED – a, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 1991., 193 -204.
63. WEBER 1922: Max Weber, *Economy and Society*, An outline of interpretive Sociology, Vol. 1., University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1992.

Elektronski izvori:

<http://proklesis.lzmk.hr/511/>,